

ADNOTATIONES ELUCIDATORIÆ IN PENTATEUCHON, QUORUM HÆC SUNT CAPITA :

In Prologum divi Hieronymi in Pentateuchon. Cap. I.

De nomine primi libri Pentateuchi. Cap. II.

Quod scribendo Genesim Moyses fuit historiographus et propheta, et quod duo sunt in ea attendenda: utpotè veritas rerum gestarum, et forma verborum. Cap. III.

Quæ sit intentio Moysi in Genesi: et an omnia simul creata sint. Cap. IV.

De materia prima, quando ubi et qualis creata sit. Cap. V.

De operibus sex dierum distinctis. Cap. VI.

Expositiones tam verborum quam sententiarum Geneseos, per singula fere (uti ea adnotabimus) capita. Cap. VII.

Adnotationes expositoriæ in Exodum quæ constituunt. Cap. VIII.

Adnotationes in Leviticum hæc habent capita :

De nomine Levitici, et quinque, in eo distincte tractatis, quæ sunt sacrificia, personæ, tempora, loca et causæ. Cap. I, quod adnotat, in Pentateuchon est. Cap. IX.

De sacrificiis, oblatione, et libatione. Cap. II et totius libri X.

De personis a quibus fiunt prædicta. Cap. III. et totius XI.

De temporibus et causis in eis offerendi. Cap. IV et XII.

De locis, causis et expositione literali Levitici. Cap. V et XIII.

Adnotationes paucae in Numeros. Cap. XIV.

Adnotationes etiam paucae in Deuteronomium. Cap. XV.

CAP. I. — *In Prologum divi Hieronymi in Pentateuchon adnotationes elucidatoriæ.*

Desiderius proprium nomen est: hinc Desiderii mei, subauditur amici; desideratas accepi epistolas. Quid cum Daniele sortitus est nomen, quoniam ipse Daniel vir desideriorum vocatus est ab angelo; sicut iste nunc Desiderius appellatur. Quod vocabulum præsignificatio quodam futurorum impositum dicitur, ut in eo quod Desiderius vocatus est, desiderabilem futurum, vel desiderabilia postulaturum significaretur. Pentateuchon græcum nomen est, quod in latinam linguam translatum quinque voluminum interpretatur. πέντε pente enim græce, latine sonat quinque; τευχος, teuchos, volumen. Hinc Pentateuchon opus quinque voluminum sive librorum. Significat autem quinque libros legis editos a Moyse. Suggillationem, detractionem sive oppressionem quidam interpretantur, quasi subgulationem a sub et gula: sicut suffocatio quasi subfaucatio a sub et fauce dicitur. Ita ingenium quasi vinum probantes, quo superveniente novo vetus acescit; cum eisdem similitudo non sit: quia ex sensu præsentium sapientis antiquorum dulcior apparet vili portione. Iudicio meo exiguum est et contemptibile quidquid facere possum in domo Domini. Editioni antiquæ, id est translationi Septuaginta, quæ antiquior cæteris: translationem Theodotionis:

adjiciens illi ex translatione Theodotionis, quia minus ante habuerat. Deinde appositis duabus notis, id est, asterisco et obelo, omne opus, id est, totam seriem ejusdem antiquæ editionis distinxit. Asteriscum namque quod interpretatur stellula, iis locis apposuit ubi adjectione facta, quæ minus ante fuerunt, supplendo dilucidaverat. Obelum vero, quod verum dicitur, quia ea quibus apponitur quasi confodienda et perimenda significat, adjunxit iis, quæ eadem editio antiqua superflua continebat (20). Quod vero supradictæ editioni Septuaginta multa desint quæ in Hebraica veritate reperiuntur, ex illis ostenditur quæ Evangelistarum et Apostolorum auctoritas promulgavit; in quibus multa de Veteri Testamento legimus, quæ in nostris codicibus secundum septuaginta interpretes non habentur: ut est illud: Ex Ægypto vocavi filium meum, et cætera in littera quæ sequuntur; quæ omnia proprium syntagma, id est compositionem requirunt. Ne forte quis dicat, hoc in Hebraica veritate secundum sensum, et non ad verbum contineri; ideo dicit, proprium syntagma desiderant, ut suorum verborum forma et compositione exprimantur. Quia igitur in Septuaginta non inveniuntur, ad Hebraicam veritatem curramus, ubi inveniuntur. Quod, id est defectum nunc esse in Septuaginta translatione, multi ignorantes, apocryphorum scilicet librorum deli-

(20) De his notis vide diffusius apud F. Sixtum in sua Bibl. lib. III, 1 part., ac in meo libro] Disc. Cabalistarum.

ramenta sectantur, in quibus nec auctoritas nec veritas est. Et iberas nœnias, id est eorundem dicta, iberis nœniis, id est Hispanicis fabulis comparanda; præferunt libris authenticis, id est, hebraicis, in quibus et auctoritas et veritas prima est. Si autem quæritur qua de causa sic erraverint Septuaginta: causas, inquit, erroris non est meum exponere; tamen Judæi in excusationem eorum dicunt hoc eos ex industria fecisse; quod quædam, quæ in hebraica veritate erant; aut omnino tacuerunt, aut aliter interpretati sunt: maxime ubi Scriptura sacra aliquid de Patre et Filio et Spiritu sancto testatur; propter Ptolemæum, qui unius Dei cultor unitatem deitatis noverat, sed Trinitatis mysterium capere non valebat, præcipue, ne hoc magis Platonium quam divinum esse videretur: Plato quædam vestigia Trinitatis ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ νοῦ, id est in libro De bono et mente; sive in Agathone et mente, et de mundana anima dogmatizaverat. Sed si forte hæc excusatio pro septuaginta interpretum errore recipitur, tamen hoc nullo modo approbandum est, quod quidam eos singulos per singulas cellas divisos, omnino eadem scripsisse mentiuntur; quia si hoc verum fuisset, Aristarchus ejusdem Ptolemæi Hyperaspistes, id est protector et propugnator, qui ejusdem Ptolemæi facta fideliter defendit; et Josephus, qui multo post tempore gesta illius scripsit, non tacuissent. Si enim in hunc modum divisi sine collatione mutua eadem omnino et indifferentia dixissent, vates potius et prophetæ quam interpretes dicendi essent: quod dicere non convenit. Aliud est enim esse vatem, aliud interpretem: nisi forte aliquis insipiens asstruere velit idem esse vatem et interpretem: quod si concessum fuerit, hoc ridiculum inde consequitur, quod Tullius, qui quosdam oratorum libros de græco in latinum transtulit, rhetorico afflatus spiritu eos transtulisse dicitur; hoc est quod dicit. Nisi forte putandus est Tullius afflatus rhetorico spiritu transtulisse Œconomicum Xenophontis et Platonis Pythagoram (21), et Demosthenis (subaudi orationem) pro Ctesiphonte, id est libros illos quorum primus inscribitur Œconomicus Xenophontis, secundus Pythagoras Platonis: quemadmodum legimus Timæum Platonis inscriptum librum quem Plato ipse composuit et inscripsit nomine discipuli sui Timæi. Pari modo fortassis et hunc librum Plato composuit, quem Pythagoram Platonis voluit appellari; vel propterea quod Pythagoras in eodem libro loquitur, vel quod quæ ibidem scripta sunt, de ipso dicuntur. Sic et Xenophontis liber; cui nomen Œconomici, id est, dispensatoris præfigitur, Œconomicus Xenophontis appellatur. Tertius liber, cujus titulus est Demosthenis pro Ctesiphonte, ejusdem Demosthenis est, pro causa Ctesiphontis factus: quemadmodum liber Tullii, in quo causa regis Dejotari agitur, Tullius pro Dejotaro vocatur. Sic igitur si Septuaginta interpretes, vates dicimus, quia

(21) Protogoram potius.

A interpretes fuerunt, Tullium quoque, qui interpret fuit, vatem esse dicemus. Aut etiam aliud inconueniens: quod si eos Spiritu sancto locutos asserimus, eundem Spiritum sanctum aliter per ipsos, et aliter per Apostolos locutum invenimus, sibi que contrarium Spiritum sanctum; per quem isti scriptum esse falso testati sunt, quod illi omnino tacuerunt. Ex quibus omnibus constat, Septuaginta interpretes humano, non divino spiritu locutos, ac per hoc, si, utpote homines, erraverunt, inconueniens nullum esse. Igitur, o æmule qui tantopere Septuaginta interpretes defendis, quid livore torqueris, cum audis illos reprehendi? Sicubi tibi in translatione videor errare, interroga Hebræos, utrum scilicet nostra, an illorum translatio verior sit. Illi tibi dicent: quia quod illi habent de Christo, tui codices secundum Septuaginta interpretes scripti non habent. Quod si dicere volueris, idcirco Hebræos testimonia ab apostolis falso usurpata habere, cum in translatione Septuaginta non inveniantur, quia ea postea prolata habuerunt librisque suis ascripserunt, hoc jam aliud est defensionis genus, in quo tamen verisimilitudo nulla est, cum illi non solum falsa refellere, sed vera etiam, si possent, libenter negare vellent. Postremo si dixeris, idcirco magis approbandam esse translationem Septuaginta, quam Hebraicam veritatem, quod veriora sint exemplaria Græca quam Hebræa, et Latina quam Græca, nihil proficis; cum e contrario veriora sint Græca quam Latina, et Hebræa quam Græca.

C CAP. II. — De nomine primi libri Pentateuchi.

Liber iste, qui primus est divinorum voluminum Hebraice dicitur Beresith, quod tantundem valet, ac si diceretur, *in principio*. Quidam Hebræi habent consuetudinem ut imponant nomina libris suis a principio libri, id est, a prima dictione, sicut et nos nominamus unum Psalmum, *Miserere mei Deus*: et alium: *Beati immaculati*. Græce autem dicitur Genesis, tum propter generationem cæli et terræ, quam primo tractat, tum propter creationem hominis, sive propagationem generis humani super universam faciem terræ. Et in istis tribus progessionibus proprie sistit, et terminat hunc librum.

D CAP. III. — Quod scribendo Genesim Moyses fuit historiographus et propheta; et quod duo sint in ea attendenda, utpote veritas rerum gestarum, et forma verborum.

Sciendum quod Moyses in hoc libro est historiographus texens historiam a principio mundi usque ad mortem Jacob. Et sicut propheticè narrat quædam quæ fuerunt ante creationem hominum, ita et in benedictionibus quædam futura prædicat Jacob post mortem suam, quæ ibi introducit; et sic exhibitio futurorum in argumentum est fidei præteritorum; sicut e contrario juxta Gregorium, qui dicit quodam loco quod exhibitio præteritorum fides est futurorum. In hoc autem libro duo præcipue atten-

denda sunt: scilicet veritas rerum gestarum, et forma verborum; quia sicut per veritatem verborum cognoscimus veritatem rerum ita contra, cognita veritate rerum, facilius cognoscimus veritatem verborum; quia per istam historicam narrationem ad altiorum rerum intelligentiam provehimur.

CAP. IV. — *Quæ sit intentio Moysi in Genesi, et an simul omnia creata sint.*

Intentio ejus est in hoc libro, tria principaliter ostendere. In primis Deum Creatorem, et materiam creatam et formationem ejus, et totum hoc ad laudem Dei, et utilitatem hominis: cui utile est Deum admirari et venerari. In eo quod creavit, id est de nihilo fecit mundum, miramur ejus potentiam. In eo quod ornavit, id est pulchrum fecit mundum, ejus sapientiam miramur. In hoc enim differunt auctores nostri a philosophis, quod philosophi Deum opificem tantum, et tria ponunt principia: Deum, materiam, et archetypas ideas; nostri vero unicum ponunt principium, et hoc Deum solum. Et cum hoc constet apud omnes divini verbi tractatores, scilicet quod unum solum sit principium, de modo tamen creandi magna quæstio est. Quidam enim dicunt, Deum omnia simul fecisse quæcunque; alii distinguunt per sex dierum operationem (22), et dicunt illam distinctionem figuravitam esse, et propter mysterium tantum, nec ita fuisse ad litteram. Et hoc volunt probare illa auctoritate: *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul (Eccl. xviii)*. Et alia etiam de hoc eodem libro sumpta ubi recapitulando post opera sex dierum: *Istæ sunt, inquit, generationes cæli et terræ, quando creata sunt in die quo fecit Deus cælum et terram, et omne virgultum agri (Gen. ii)*. Dicunt etiam hanc rationem, quia non Deo convenit ad modum hominis aliquid imperfectum facere, aut inordinatum aut deforme. Sed facile est illas auctoritates solvere. Contra hanc rationem quoque possumus dicere, quod Deus, qui in momento poterat omnia facere, sex diebus distinxit opera sua, non propter suam (quæ nulla est) impotentiam, sed propter rationabilium creaturarum instructionem et exemplum. Sicut enim prius rebus dedit esse, et postea pulchrum esse, ita et angelo, et homini, quibus dederat rationales esse, si perstitissent, dedisset et beatos esse; et hoc esset pulchrum esse. Quod exemplum quia neglexit angelus, respiciens adesse suum quod rationale erat, nimium de se præsumens, cecidit irrecuperabiliter, sicut alii immobiliter sunt confirmati. Ad hominis vero reparationem sex diebus distinguere voluit opus suum, ut in hoc haberet homo animum occupatum ad sui institutionem. Quod autem Deus dicitur creasse aliquid imperfectum aut informe, non nocet, nec est inconveniens; qui ad comparationem majoris perfectionis aut pulchritudinis, quas ipsemet per se quando oportuit, addidit, dici debet: sicut quotidie facit pueros imperfectos quan-

(22) Ad propositum quæstionis: An Deus creaverit omnia simul, vide quæ adnotat F. Sixtus in sua Bibl. lib. v, ii parte, Ann. 24. Vide mox in Gen. ii.

(23) Ad propositum hujus vide notata a F. Sixto

tum ad augmentum quod sequitur, sed tamen perfectos ad numerum partium, manuum scilicet, pedum, et cæterorum membrorum, et hæc sententia probabilior videtur.

CAP. V. — *De materia prima, quando, et ubi, et qualis creata sit (23)*

Quæritur etiam quando, et ubi, et qualis creata sit materia rerum; sed constat quod in principio temporum ante omnem diem, ita scilicet ut simul cœperint tempus, et materia, et in eodem tempore angelus; de qua re dictum est: *Prima omnium creata est sapientia*, non ante mundi constitutionem, sicut quidam Græci estimaverunt cui sententiæ alludens Hieronymus dicit: *Quis novit quot annis aut lustris ante mundum angeli laudaverunt Creatorem suum? Et consimile Salomon dicit in quodam loco: Quis novit an spiritus jumentorum feratur inferius, hominum superius? (Eccl. i, iii)*. Neuter tamen ponit hoc pro sententia, quod in quæstione proponit. Propterea dicimus simul creata esse tempus et materiam, quia tempus non est aliud nisi mutabilitatis successio, quæ cum mutabili materia cœpit esse; ubi autem formata modo consistit, ibidem creditur prius creata, implens etiam tunc eadem capacitatem localem quam modo implet. Creata est autem informis, non ex toto carens forma; sed ad comparisonem sequentis pulchritudinis et ordinis, informi potest dici Terra autem erat in medio, habens in se alveos et venas, receptacula scilicet aquarum, tam super terram quam intra eam labentium. Tria vero reliqua elementa confusa in unum ad modum spissæ nebulae ferebantur super terram ex omni parte ac superficie terræ, usque ad empyrium summum: et ideo nomine terræ appellantur, ubi dicit: *Creavit Deus cælum et terram. (Gen. i)*.

CAP. VI. — *De operibus sex dierum distinctis (24)*.

Prima die distinxit Deus ignem a cæteris elementis, et hoc est quod ipse dicit: *fiat lux*, id est distinguatur ignis a cæteris elementis. Fieri enim in hoc loco distingui intelligitur. Fecit enim Deus omnia, et creando et distinguendo, non operatione, sed sola voluntate, qui fuit ab æterno. Ignis vero distinctus lumen præbuit mundo inferiori quæcunque et motum habens circularem, quasi quædam lucida nubes circumferebatur, sicut modo sol. Ortu et occasu illius fecit tres primos dies et noctes. Qualis autem forma ei fuerit, rotunda scilicet an longa, ignoratur. Creata autem creditur lux illa in eo loco ubi sol oritur, et ita initium illius primi diei non præcessit aurora sive mane, id est lux prænuntia ortus solis; quod caute innuens Scriptura distinguit naturalem diem per duos extremos articulos, ita: *Et factum est, inquit, vespere, quod est finis artificialis diei, et factum est, mane, quod* in sua Bibl. lib. v, ii part., super prima Genesis verba.

(24) De tota hac materia perleg. Ann. lib. v. ii part. Bid. F. Sixt.

est finis noctis. Dies enim incipit ab ortu solis et terminatur in occasum. Quod per æqualitatem æquinoctialis diei et noctis potest probari. Et totum illud spatium est unus dies naturalis.

Secunda die factum est firmamentum, ut divideret aquas ab aquis. Beda dicit quod firmamentum sit de aquis solidatis quasi crystallinus lapis; quod verisimile videtur, cum color ejus hoc visibus nostris indicet. Alii dicunt quod igne naturæ sit. Quod autem aquæ super firmamentum sint, et in Genesi et in Propheta etiam habetur; ubi dicitur: *Aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini (Psal. CXLVIII)*. Quales autem sint aquæ illæ, non est nobis certum. Dicunt tamen quidam expositores quod glacialiter ibi solidatæ sunt; mihi autem verisimilius visum est quod vaporaliter suspensæ, ad similitudinem vaporis scilicet, fumi vel nebule ibi consistant.

Tertia die congregatæ sunt aquæ in locum unum; id est alveum proprium, et abyssum matricem aquarum, vel locum magni maris et omnium aliorum, vel subterraneam concavitatem. Unde per trachones, id est ductus subterraneos flumina derivata sunt, et sub terra, et super terram, et arida apparuit, et accepit vim germinandi.

In quarta die de luce sive igne prædicto, meliorando cum forma et splendore, fecit solem. Quod de supra memorato igne factus sit sol, inde conjicimus, quod de lege factum est quodammodo Evangelium et in nuptiis de aqua vinum. Sicut enim per significantia aliquando comprehendimus veritatem significatorum, ita e contrario per significantia, et hic et alibi sæpe possumus conjicere veritatem significantium. Solus sol propriam habet lucem, et solus de igne factus est; stellæ autem omnes, sicut, et luna, de aerea materia factæ sunt, et tantam relucent et non lucent.

Quinta die pisces et aves de aquis facti sunt; unde illud: *Partim remittis gurgiti, Partim levas in aera (25)*. Sexta die produxit terra animalia diversi generis: et in eadem factus est homo ad imaginem, et similitudinem Dei. Et merito post omnia factus est homo, qui omnibus præferendus erat. Hæc sunt opera sex dierum. Tribus primis diebus Deus cuncta in materia creavit, et ordinavit: tribus vero sequentibus diebus ornavit. Sed modo veniamus ad litteram.

CAP. VII. — *Adnotationes elucidatoriæ tam verborum quam sententiarum Geneseos, per singula fere, uti ea adnotabimus, capita (26)*.

In principio creavit Deus cælum et terram. Tria superiora elementa cælum vocat. Terra autem erat inanis et vacua. Inanis a seminibus; vacua a germinibus; vel inanis propter concavitatem; vacua, quia in tanta concavitate terræ non erat nisi aer et nebula. Tenebræ autem erant super faciem

(25) In hymno vetere.

(26) Non inutile erit lectoribus attendere Ann.

A *abyssi*. Tenebras possumus dicere nebulam illam, scilicet commistionem trium elementorum, ignis, aeris, aquæ; abyssum concavitatem. Vel aliter: nebulam, abyssum et tenebras, absentiam lucis. *Et spiritus Dei ferebatur super aquas*. Spiritum Dei vocat ejus intentionem, qui quasi artifex operi formando præerat; aquas vocat nebulam illam, propter mobilitatem: et ita eandem rem modo abyssum propter profunditatem, modo tenebras propter absentiam lucis, modo aquas propter mobilitatem appellat. Nota quod terra et aer non mutaverunt priora loca, sicut ignis et aqua, propterea quia terra et aere ubique indiget humana natura: terra, ut sustentetur; aere, ut trahat et emittat flatum quo vita subsistit. Calore vero ignis et aquæ humiditate non semper eget. *Fiant luminaria in firmamento cæli*. Ecce incipit dicere de ornatu trium sequentium dierum post distinctionem trium præcedentium: et primum de ornatu superiorum dicit: Sicut sol diem inchoat, et terminat per ortum et occasum, et distinguit in certas partes per processum, et discernit a nocte per lucis suæ splendorem, similiter luna, et stellæ dividunt noctem. Tempus distinguitur per solem, quod modo necessarium est ad reparationem generis humani: cum enim tempus sit successio mutabilitatis, necesse est eam esse modo, ut homo de hoc statu imperfectionis perveniat ad immutabilitatem, et perfectionem, ad quam cum perventum fuerit, non erit mutatio necessaria, sed potius tunc fit mala: mutatio enim a perfectione in imperfectionem relabitur. *Et sint in signa et tempora*, scilicet quarundam nostrarum actionum, sicut seminandi, metendi, transfretandi et hujusmodi. Non enim important necessitatem aliquam animis nostris, ut auferant liberum arbitrium, inclinando eos ad quaslibet actiones, sicut fabulantur genethliaci. Verum est tamen, quod quodammodo corporibus dominantur. Tria autem miræ virtutis et efficacis fecit Deus in creaturis, herbas, lapides, stellas. Herbæ enim frigefaciunt, et calefaciunt, et totum statum corporis permutant: quam potentiam a Domino in creatione susceperunt. Lapidés similiter statum corporum diverso modo permutant. Stellæ quidem omnes, et principaliter planetæ in corporibus subjectis suos habent effectus permutandi mediante aere. **D** Immutatis vero corporibus per affinitatem quam habent cum animabus sibi adjunctis, et ipsæ quoque animæ mutantur, gaudium vel tristiam, et consimiles affectiones sortientes ab extrinsecis. Istæ tamen affectiones non in tantum dominantur animis hominum, ut actiones nostræ magis sequantur eas, quam discretionem mentis, et liberum arbitrium. Ista autem opinio (ut aiunt quidam sancti) orta est ab Hercule, Atlante, Prometheo: qui creduntur fuisse dæmones incarnati, et tradiderunt mathematicam, falsam quidem doctrinam, sed per quasdam verisimiles rationes eam probaverunt ut facilius deci-

F. Sixti in sua Bib. lib. v, II part., in principio.

perent homines : et istam sollicitudinem intimarent. *Animam viventem atque motabilem*, vel mutabilem ; ut est in Hebræo. Quidquid enim factum est propter hominem, fecit Deus ad mutationem, et mortem : hominem vero solum ad immortalitatem. Quam produxerant aquæ, id est produxerunt, vel postquam Deus creavit. *Crescite*, id est multiplicamini : ut unum sit glossa alterius. *Jumenta, et reptilia, et bestias* tria ponit. Jumenta quæcunque mansuescunt. Reptilium tria sunt genera : trahentia, serpentia, repentia. Trahentia sunt vermes, qui primo terram figentes ore, sese postea trahunt. Serpentia, serpentes qui extra cutem pedes non habent, sed intra habent costas, quibus innitentes toti simul feruntur. Repentia qui extra cutem pedes habent, ut batracæ, lacertæ, stelliones. Bestiæ dicuntur feræ, quæ lædunt ungue vel dente, vel animi bestiali et stultitia, ut lupus. *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Primo dixit : *In principio creavit Deus cælum et terram*. Deinde dixit : *Fiat lux*, hic tertio adjungit : *Faciamus hominem*, etc. In hoc vocari possunt tres progressus. Primum opus, deinde informans verbum, tertio consilium, per hoc, quod hic adjungit : *Faciamus hominem*, etc. Nec propterea consilium inducit, quin æque possit facere et magna et parva ; sed ut dignitatem creati hominis ostenderet, et ut nos cautos reddat, ne dedignemur consilium accipere et ab æqualibus et a minoribus ; cum ipse ad angelos ita loquatur, quorum ministerio forsitan formatum est corpus hominis. Vel quod melius est, accipiamus consilium Trinitatis fuisse, et per verbum plurale distinctionem personarum ; per hoc quod subjungit singulariter ad imaginem et similitudinem nostram, unitatem essentialis. Quid autem vocet imaginem, quid similitudinem videamus. Imago est in lineamentis similibus ; similitudo in cujuslibet ejusdem proprietatis participatione. Imaginem Dei ad hominem possumus dicere recognitionem veritatis ; similitudinem, dilectionem unitatis ; quæ in utroque scilicet Deo et homine sunt. Ad imaginem Dei factus est homo secundum animam. Sicut enim imago rei cernitur in speculo ; ita anima in sua ratione Deum cognoscere potest. Ad imaginem, quia non est ei usquequaque similis. Filius imago est patris, non ad imaginem, quia quidquid habet pater, totum habet et filius per naturam. Homo vero ita est imago Dei, quod ad imaginem, quia non per naturam, sed participatione vel imitatione habet ea quæ Dei sunt. Vel ad imaginem Dei, quæ in Deo est, sicut est omnium creaturarum in mente. Ad similitudinem, quod ipsi Deo similis est homo, in eo quod, sicut ab uno Deo omnia, ita ab homine omnes homines. Vel imago, quod est rationalis. Similis, quod sicut Deus hominibus, ita homo animalibus dominatur. *Præsit piscibus maris*, etc. Dominari debuit homo omnibus ; sed per peccatum amisit dominium et in maximis et in minimis. Retinuit tamen dominatum in mediis ad consolationem. In maximis, ut in leoni-

A bus perdidit Dominium, ut cognosceret se amisisse dignitatem propriam. In minimis amisit, ut in publicibus, et muscis, ad cognoscendum suam vilitatem. Unde Dominus exercitum vesparum misit ad vindictam contra Ægyptum, ut notaretur eorum vilitas. *Ad imaginem Dei creavit illum* : hoc inculcat ad expressionem, ut, in hoc quod Deus notet, reperiat homo similis Deo, id est in simplicitate substantiæ et multiplicitate scientiæ, et hoc secundum animam. *Et erant valde bona*. Nota tres gradus : bonum simpliciter, quamlibet creaturam : valde bona, universa simul : summe bonum, solum Deum.

(Gen. II.) *Istæ sunt generationes cæli et terræ*. Hæc recapitulatio videtur contraria esse suprapositæ expositioni sex dierum (27). Ibi enim visus est dixisse, sex diebus omnia esse creata : hic vero uno die ; sed si diem confuse pro tempore accipiamus, et verisimilis et facilis erit solutio : et sic de tempore sex dierum dictum fuisse intelligitur. Generationes vel active vel passive possunt accipi. Passive sic, cælum et terra generata, sunt ista, id est talia ; vel active, id est operatus est Deus circa ea. *Antequam oriretur*, etc. Id est ita operatus est Deus, antequam, operatione artificis imitantis et juvantis naturam, arbores et herbæ crescerent per successionem, sicut modo, scilicet in momento, reddidit arborem perfectam, et fructum afferentem : similiter, etc.

Prius quam germinaret ; quia totum simul provenit in perfectum statum. Non enim pluerat Deus, etc. Quare nec opere naturæ, sicut modo, nec opere artificis tunc provenirent incrementa rerum, aperit dicens : *Non enim pluerat*, unde terra fecundata per calorem supervenientem pullularet ; quod est opus naturæ. *Nec adhuc homo*, id est artifex, erat, qui terram coleret. *Sed fons ascendebat*, etc. Quasi dicat, non pluerat, sed fons ascendit. Quod est dicere : etsi non habebant auxilium per pluviam ut crescerent, habebant tamen per fontem remedium arbores et herbæ creatæ ne arescerent. Fons iste potest intelligi abyssus, scilicet matrix omnium aquarum, ex qua omnes fontes aquarum, et flumina egrediuntur, vel singulare leges pro plurali, ut dicatur fons, id est fontes. *Ascendit universam superficiem rigans* : non diluvium faciens, sed sicut modo humorem in alimentum terræ ministrans ; non enim sola illa terra quæ circa ripas est fluminum humectatur et irrigatur ab aqua vicini fluvii, sed circumquaque usque ad duodecim vel sexdecim stadia per tracones infundi creditur. *Formavit igitur Dominus Deus hominem*, etc. Quia homo non erat, qui terram coleret ? igitur formavit, etc. Hic primum vocat Deum Dominum, quia tum primum vere fuit Dominus, quando servum scilicet hominem habuit. De angelo enim non facit mentionem ; sed sicut historiographus de visibilibus intendit, hominem, id est corpus ejus, dicit formatum de limo, qui est terra tenax, ut per hoc hominem ad mortalitatem factum, id est mori posse, innuat ; vel per hoc admonet eum cogitare de

(27) Multa adnotat F. Sixtus in sua Bib. lib. v, II part. super cap. II Gen., huic proposito deservientia.

vilitate sua, ut humilitatem sequatur. *Et inspiravit*, scilicet corpori præparato, *animam*, præcipue in faciem; quia in ea vigent operationes animæ in corporalibus sensibus, et in ea discernitur utrum homo vivat an non, facilius quam in cæteris partibus. *Plantaverat autem Dominus Deus paradysum voluptatis a principio*. Non antequam cælum et terram crearet (ut videtur velle Hieronymus) sed a tempore conditionis, quod fuit tertio die. *In quem posuit hominem*. Extra paradysum voluit eum facere Deus, ut intelligeret se ex gratia, non ex natura, in paradiso locatum. *Lignum vitæ*: duo ista ligna, id est lignum vitæ, et lignum scientiæ boni et mali, propter majora sacramenta quæ significant, dicuntur fuisse in medio, et diversis de causis habent hæc nomina. Lignum enim vitæ, quia in se habuit naturam ut continuaret homini vitam, si comederetur competenter. *Factus est enim homo mortalis et immortalis*. Sed sic immortalis, quod poterat non mori, per cibi sustentationem quo egebat. Item mortalis, quia perire potuit per extrinsecam violentiam. Sed Deus ita munierat eum intus per lignum vitæ sumptum in cibum, et extra per divinam potentiam, ut posset non mori. Intus portam negligentiam per rationem humanam, extra portam violentiæ obserans per divinam custodiam; ut, nisi homo, ratione abutens, portam negligentiam aperiret, nunquam per portam violentiæ aliquid nocivum intraret; sed quia noluit sibi cavere, ut servaret portam sibi commissam, merito Deus deseruit ejus custodiam. Lignum autem scientiæ dictum est, non propter naturam quam in se haberet; sed quia per ipsum scitum est utrum esset homo bonus an malus, id est obediens an inobediens. Vel quia per obedientiam ejus habiturus erat homo bona ad quæ transiret, per inobedientiam vero mala, quæ ei comminatus fuerat Deus; vel quia per ipsum experimento utrumque cognovit. Quæ autem sint illa sacramenta principalia, pro quibus illa ligna posita fuerint in medio paradisi, sic accipe. Lignum vitæ datum fuit homini ad sustentationem vitæ temporalis. Per lignum autem scientiæ obediendo habiturus erat æternam vitam. *Et fluvijs egrediebatur*. Hic est fons supradictus, vel fluvijs oriens a fonte illo, prius unus, post in quatuor divisus, *de loco quodam voluptatis*, id est paradisi, non quod ibi ortus statim exiret ad alia loca, sed ad irrigandum paradysum egrediens. Qui inde dividitur, vel in ipso paradiso, postquam aliquandiu ut unus manavit, vel postquam a paradiso egressus est. Quæritur quomodo et in paradiso orientur hæc flumina, et in terra nostra habeant notos fontes, ut dicit Beda. Unde et quidam affirmant totam terram futuram paradysum, si homo non peccasset, totam autem factam exsilium per peccatum. Nos vero, etsi probabiliter ita dici possit, non asserimus nisi quod sancti communiter asserunt, scilicet paradysum esse quemdam locum determinatum in parte terræ, et flumina illa ortum habere in paradiso, et item a terra ibidem absorpta, et extra paradysum iterum oriri, qui

A secundi ortus nobis noti sunt. *Præcepit ei Deus de omni ligno paradisi*, etc. Ecce dat præceptum, per quod, si servaret homo, custodiret paradysum; et hoc solum est præceptum, de ligno scientiæ ne comedas. Quod autem præmittitur: *ex omni ligno paradisi comedere*, permissio est. Et primum blanditur permittendo, post durius locuturus in prohibitione. Sed quæritur quare absque omni præcepto non dedit Deus homini bonum quod daturus erat ei? Quare etiam tot permisit, et unum prohibuit? Quare etiam, quod prohibuit, non præcepit comedere: quod homini esset facilius, et æquivalens obedientia ad meritum? Præceptum datum est, ut per meritum obedientiæ gloriosius obtineret bonum. Multa concessa sunt, ut fragilitati humanæ provideretur, et ut non posset excusari inobedientia. Non præcepit comedere de ligno scientiæ boni, et mali, ut pura esset obedientia. Causaretur enim diabolus, dicens non tantum propter præceptum hominem comedere de illo ligno, quantum pro sua utilitate. *Faciamus ei adjutorium simile sibi*. Quia multa jam habebat adjumenta, sed tamen omnia dissimilia erant. *Adduxit ea ad Adam*, etc. Vel sexto, die sicut ordo narrationis videtur continere, vel longo tempore post, quando diversa in diversis locis forte vidit. Quod autem ad eum adducta sunt, hæc est ratio, scilicet quia futurus erat dominus super omnia illa, et ideo decebat ut pro arbitrio suo daret eis nomina. *Immisit ergo soporem in Adam*: hoc ideo factum est, ne, si vigilantem auferret costam, videretur Deus eum læsisse; nunc vero ita leniter eam sumpsit, quod nec etiam dormientem excitavit. Quod quidam quærunt, utrum plures costas habuit prius in illo latere de quo illa costa sumpta est, quia si sic, tunc Adam per eam erat superfluous; sin autem non plures nisi quot in alio latere habuit, tunc postea diminutus fuit, frivolus est; quia nec dentes puerorum, qui postea mutantur, dicuntur superflui; nec ipsimet, quamvis nondum habeant naturæ augmentum diminuti judicantur. Sed potius attendendum est quod nec de capite, nec de pedibus viri sumptum est id unde fieret mulier, ne aut domina, si de capite, aut ancilla, si de pedibus putaretur. Ideo de medio, id est costa sumi decuit, ut socia intelligeretur. Quæritur etiam utrum, cum additione rei extrinsecus sumptæ de costa illa facta sit mulier, an de sola costa? et dicunt quidam additum esse. Sed si ad perficiendum corpus mulieris de costa illa Deus extrinsecus argumentum sumpsit, cum illud quod addebatur majus, quam ipsa costa fuerit potius de illo mulierem factam Scriptura debuit dicere, unde plures partes substantiæ suæ acceperit. Restat igitur ut dicamus costam illam in semetipsam multiplicatam, et ex ea mulierem formatam, nullo additamento extrinsecus sumpto. Majus enim fuit de nihilo omnia facere, quam parvam substantiam in ipsam multiplicare. Idem dicimus de illis quinque panibus in Evangelio. *Et replevit carnem pro ea*. Ne aut turpis esset fossa, si vacua omnino; aut, si os pro osse regeneretur, nullum

signum remaneret ablatae costae, per quam constat, unum tantum principium esse totius generis humani; et ideo retentum est signum, et sicut cicatrices Christi in triumphum. *Quamobrem relinquet homo, etc.* Duae istae tantum personae in paradiso excluduntur, scilicet ne pater cum filia, aut filius cum matre coeat. Lex autem decem personas, Evangelium, usque ad septem generationes omnes excludit. Quid est quod dicit *relinquet*? nunquid ut prius faciat, et postea dimittat? non. Sed relinquet, id est nunquam carnaliter adhærebit. Nec dicendum quod relinquat habitatione aut omnino dilectione, sed privilegio dilectionis quod ad uxorem transferre debet, et etiam relinquat subjectione, et tutela paterna a qua emancipatus est; ex quo fit paterfamilias, ut curam propriae familiae impendere possit. *Et erunt duo in carne una*, id est tanta erit dilectio inter virum et mulierem, quod utriusque spiritus nullam habebit differentiam inter carnem a se vivificatam, et carnem alterius dilectam et, si possent, in una et eadem carne libenter habitarent. Et quia in re non possunt facere hanc unitatem, quod possunt, faciunt unionem dilectione, vel in carne una, scilicet in generatione unius carnis, id est proles, cooperabuntur.

(GEN. III.) *Sed et serpens, etc.* (28). Permissus est homo tentari, quia aliter non esset gloriosum stare. Sed nota quod non est tentatus per aliquam simplicem bestiam, ut est columba vel agnus, ne posset scilicet excusare transgressionem, dicens: Quis putaret dolum inesse in hujusmodi specie vel forma? *Cur præcepit vobis Deus?* Cautè fingit se dubitare de præcepto prohibente, ut et mulierem faciat dubitare et Deum, qui tam boni ligni fructum prohibuit, ostendat non tantum eos diligere quantum oportebat. *Ne forte moriamur.* Nota, Dominus, affirmavit, dicens: *Morte moriemini.* Mulier dubitavit, inquit: *Ne forte moriamur.* Unde diabolus, sperans per hoc se posse efficere quod volebat, plane ut adversarius, negavit, dicens: *Nequaquam moriemini. Aperientur oculi vestri.* Divinam cognitionem, qua Deus omnium naturas perfecte et uno intuitu comprehendit, promittit ei: *Et eritis sicut dii, scientes bonum et malum.* Duo promittit, dignitatem, et abundantiam rerum, ut unum persuadeat, id est comestionem pomi. Per duo illa quæ promittit, inducit in superbiam et avaritiam, unde ipsa mulier, æstuando dubitans, atque ponderans promissa diaboli, et prohibitionem Dei respexit ad lignum, et ita capta est gula, ut etiam absque promissis diaboli per solum visum ad esum ligni persuasa est merito, ut qui in sordibus est, sordescat adhuc. Dicitur tamen comestio pomi primum peccatum, sed actuale intelligendum est, quia præcesserunt superbia et avaritia. *Aperti sunt oculi amborum*, non quod viderent aliqua quæ non ante viderant, sed quia visu percipiebant et cogitabant

tale quid quod non ante. *Cumque cognovissent se esse nudos*, id est nuditatem disconvenire pro motu illicito et quia auferre non potuerunt, tegere voluerunt partes illas in quibus motum illicitum senserunt. Juste quidem inflictæ est homini hæc pœna a Domino, ut quia ratio noluit obedire suo superiori, id est Deo, nec ei obediat suum inferius, id est caro. Ex misericordia tamen Dei, et ut homo subsistere possit, factum est ut cæteræ partes corporis ad nutum rationis stent aut moveantur. Una autem pars rationi non obedit, in signum transgressionis, scilicet pudenda. Ideo videlicet, quia tota propagatio generis humani per partem illam erat transitura. Scriptum est in ea, quasi in porta, signum inobedientiæ parentum, inobedientia inflictæ membrorum. *Folia ficus.* Per hoc quidam existimant ficum fuisse lignum scientiæ boni et mali. Et quia Dominus dixit ad Nathanaelem in Evangelio: *Priusquam te Philippus vocaret, cum esses sub ficu, vidi te* (Joan. 1). *Vocem Domini deambulantis.* Ecce quanta est misericordia Dei? non vult eos subito convenire de culpa sua, ne amissa verecundia inverecundi fiant et pertinaces. Sed dat eis locum pœnitentiæ et consilii, unde deambulat ut audiant, et sic fiant memores ipsius Dei. *Adam ubi es?* Quæstio, vel ex increpatione, vel ex compassione. *Eo quod nudus essem.* Nota quod stulte agit, inducens ad se excusandum quod potius vertitur in ejus accusationem, ut potius per hoc convincatur peccasse in pomo, quam se excuset. *Quis enim indicavit?* Ac si dicat: Per nuditatem volebas te excusare, sed potius te accusat, quia significat nequitiam, et peccatum præcessisse in te. Et vere hoc significat; quia quis, nisi tua nequitia, indicavit tibi quod nudus esses? *Mulier quam dedisti mihi, etc.* Convictus de facto, removet crimen in mulierem, et mulier similiter in serpentem, et per hoc uterque retorquet culpam in auctorem Deum. *Quia hoc fecisti, maledictus es.* De homine peccante non statim dedit sententiam, sed proposita quæstione dedit ei spatium ut cogitaret de causa sua, et pœniteret. Super diabolum autem statim ponit sententiam, quia et ante peccaverat in se, et in modo hominem ad peccandum impulerat. Unde, magis reus factus, meruit ut liceret ei tentare omnes alios futuros. Et hoc totum ad detrimentum sui ipsius. Et sicut unus lucifer elatus est, et omnes ei consentientes ceciderunt cum eo; ita hic iste solus in serpente decepit mulierem, et quia omnes alii consenserunt ei, omnes cum eo susceperunt maledictionem. Non enim serpens, sed qui in serpente latebat diabolus maledicitur. Vocatur tamen nomine ejus, quia eum quasi tunicam induerat, sed derisorie, quemadmodum si latro aliquis assumeret vestes monachi, ut magis latenter posset furari inter monachos, et si, deprehensus de furto, derisorie quidem monachus appellaretur propter assumptas vestes. Et, vocando eum, attribuit ea illi quæ sunt serpentis, et est historia metaphorica. *Inimicitias ponam inter te, etc.*

(28) Deservient huic cap. Adnot. prædicti F. Sixti in sua Bib. lib, v. II part. dum Genesis tertium caput adnotare conatur.

Hic innuitur quod Eva resipiscens pœnitentiam egerit; unde diabolus doluit. Quasi dicat: Tu gaudebas modo, quia eam dejeceras; sed frustra, quia victus eris a muliere. *Semem tuum*, etc. Semen diaboli vocat alios dæmones. Mulieris semen alios homines, quorum quidam futuri erant [*l. sunt*] sancti, et illi conterent caput, id est superbiam diaboli de homine dejecto. *Et tu insidiaberis calcaneo ejus*, id est semper sequeris ut decipias. *Multiplicabo ærumnas tuas*, respectu ærumnarum viri. *Et conceptus tuos*. Non videtur esse hoc maledictio, sed potius benedictio; in lege enim maledicta erat sterilis. Sed hoc dicens ad dolorem respicit pariendo, vel propter inutilitatem concipiendi, quia non toties pariet, vel quia morituri erant etiam post partum, vel quia non omnes prædestinandi erant ad æternam vitam, sicut futurum fuit si non peccasset. *In dolore paries*, etc. Iste dolor superat omnes dolores. *Et sub viri potestate eris*. Non sub regimine tantum, ut prius, sed sub violenta dominatione, ut te vulneribus affligat. *Maledicta erit terra*, etc. Non feret per se sponte fructum ut vivas, vel non respondebit tibi aliquando secundum opus tuum. *Comedes herbas terræ*. Superius dixerat: *Ecce dedi vobis omnem herbam virentem et omne lignum pomiferum in escam*. Sed ibi dedit eis herbam ad opus animalium, eis ipsis vero lignum pomiferum in escam; hic vero maledicendo dat hominibus herbam in escam, cibum scilicet jumentorum. *Mater esset*, scilicet futura, *cunctorum viventium*. *Fecit eis tunicas pelliceas* vel de elementis ministerio angelorum, vel docuit eos facere detrahendo pelles ab animalibus. *Ecce Adam factus est quasi unus ex nobis*. Irrisio est, quæ respicit ad stultam credulitatem ejus de verbis serpentis. *Eritis sicut dii scientes bonum et malum*; et quamvis sola Eva, non Adam, hoc crederet, tamen illi quasi prælato et doctori imputatur. Talis autem irrisio aliquando fit merito patientis et juste, ut hic; aliquando nequitia insultantis, et est sarcasmos figura. *Nunc ergo ne forte mittat manum*, etc. Hic innuitur quod etiam post peccatum si comederet homo de ligno vitæ fieret immortalis (29), et est oratio defectiva. Quid autem deficiat, subjungens aperit historiographus ibi. *Emisit eum*, etc. In quo innuitur supra defecisse. *Emittamus eum extra paradysum*, et sic subjungeretur. *Emisit etc.* Cherubim et flammeum gladium, atque versatilem. Quia et homo et diabolus uterque in paradiso peccaverant, uterque ejectus est. Et ne alterutri illorum iterum liceret intrare, contra utrumque posita est custodia et offendiculum. Cherubim ut repellat diabolum, ignis ut hominem. Et notandum, Deum speciem ignis facere aut fecisse, ut in vita sancti Nicolai legitur, cujus natura dicitur esse ut si quis manum adhibuerit, ardorem quidem sentit, sed nullam patitur adustionem, et est ignis ille talis naturæ quod comburit spiritum, nec eget materia quam consumat, sicut nec ille qui

(29) Notat Guglielmus Boriglion, quod *ly in æternum non tenet* stricte sed large, id est in ævum.

A est in sphæra solis. Iste autem noster ignis et eget materia, et solum corpus urit.

(GEN. IV.) *Fuit Abel pastor*, etc. (30). Breviter transcurrit ea quæ non est opus narrare. *Cain de fructibus terræ*. Credimus Deum docuisse Adam cultum divinum, quo recuperaret ejus benevolentiam, quam amiserat per peccatum transgressionis; et ipse docuit filios suos, dare scilicet decimas et primitias. *Respexit Dominus ad Abel*, etc., hanc consuetudinem creditur Deus habuisse erga illos primitivos patres sacrificantes, quod mittebat ignem de cœlo ad comburenda sacrificia eorum qui ei placebant. Quod autem munera non ex se, sed ex merito offerentis ei placebant, per hoc innuitur quod ad Abel offerentem, prius quam ad munus dicitur respexisse. *Peccatum in foribus aderit*. Duabus de causis dicitur aliquid in foribus adesse, vel ut intret vel ut exeat. Similiter et hic de peccato potest intelligi. Peccatum in foribus est, ut intret post malam cogitationem occasio parata peccandi, quam merito malæ voluntatis homo meretur, et Deus justo judicio ei objicit. Hominis autem bene aut male agere, ideo bonum velle aut malum vocat, quia voluntas hominis libera est et ad hoc et ad illud, absque exteriori adminiculo. Peccatum quidem quod in foribus ut exeat, prava voluntas est, quæ non potest celari, quin aliquando exeat et appareat aliquo signo. *Sub te erit appetitus ejus*. Hoc est in tua potestate erit cavere tibi, vel ab interiori prava voluntate, vel ab exteriori occasione peccandi. *Ubi est Abel, frater tuus?* Confessionem requirit Dominus ubique, ne possit voluntas excusari. *Vox sanguinis*, etc. Quia indiget vindicta, ideo clamat. *Vagus*, mutatione scilicet mansionum; *profugus*, timore. *Major est iniquitas*. Ecce semper augmentatur peccatum: primum fecit fratricidium, deinde mendacio volens latere factum, negavit; modo convictus de crimine, desperat. *A facie terræ et a facie tua*. Omnem humanam consolationem putat sibi auferri: scilicet bonitatem hominum et divinam collocationem. *Qui interfecerit Cain*. Malo suo, quia volo ut septuplum puniatur, id est temporaliter de te punitio fiat, vel interfecto Cain multipliciter punietur. Plus etiam quam Cain propter prohibitionem homicidii factam a Deo, quæ non erat facta Cain. *In Cain signum*, id est tremorem membrorum quasi fanatici, id est furibundi [spastici, i. e. concussi et stare nequeuntis], unde dignus apparebat misericordia, quia percussus erat ira Dei, et excommunicatus. *Cognovit Cain uxorem suam, quæ concepit et peperit*. Post peccatum dicuntur viri cognoscere uxores, et uxores concipere et parere; per quod notatur quod et filii nascebantur peccatores, et omnes isti de genere Cain per opera propria notantur peccatores fuisse. *Occidi virum in vulvulis meis*. Opinio antiqua tradit Hebræorum, Lamech fuisse cæcum, et tamen vacasse venationi per quoddam in-

(30) Videas Adnot. F. Sixti, super Gen iv, in lib. v Bib. Sanctæ.

strumentum, id est arcum qui non fallit; cuius chordam extensam quodcunque animal tangit tendit arcum et vulneratur. Si quæretur ad quid venaretur cum non liceret carne vesci ante diluvium, dicimus propter pelles animalium, quibus faciebant calceamenta et pelliceas. Cum igitur quodam tempore Lamech et puer qui eum ducebat vacarent venationi, et Cain sicuti furibundus curreret per illum locum, cum directione sui ductoris Lamech eum interfecit. Unde ille iratus puerum suum qui eum ducebat, occidit; ideo de utriusque interfectione conqueritur cum uxoribus suis hoc modo: *Occidi virum, etc. Septuplum ultio, etc.* Quasi dicat: multum punitus est Cain, sed multo amplius punietur Lamech. Est etiam alia opinio de conquestione Lamech (31). Dicunt enim quidam quod istæ duæ uxores Lamech male tractabant eum assidue, et hoc sine causa. Unde ipse iratus aliquando convenit eas et allocutus est his verbis: *Audite, uxores Lamech, etc. Occidi virum; aut feci aliquod aliud scelus pro quo sic debeam tractari? Certe septuplum ultio sumetur de Cain, id est, de interfectore Cain magna pœna accipietur, sed multo major pœna in vos pro me irrogabitur. Iste cœpit invocare nomen Domini. Novum cultum vel novas orationes inveniens ad invocandum Deum specialiter, vel imagines ad Deum representandum et magis diligendum.*

(GEN. V.) *Hic est liber generationis, etc.* (32). Ideo recapitulat, ut, reprobata progenie Cain, ostendatur per Seth facta propagatio humani generis. *Et vocavit nomen eorum Adam.* Prius fuit eis commune nomen Adam. Postea solus vir obtinuit ipsum proprium. *Genuit ad imaginem, mortalis mortalem; vel corpus corpus, non anima animam. Iste consolabitur nos operibus et laboribus manuum nostrarum, etc.* Prophetia est: per opera peccata, per labores pœnam peccati significat. Vel consolabitur nos; scilicet postquam diluvio deletum fuerit humanum genus, per istum saltem restaurabitur, quod diluvium propter opera manuum nostrarum et propter labores a divina ultione irrogabitur. *In terra cui maledixit Dominus, loquens ad Adam: Maledicta terra in opere tuo Noe cum esset quingentorum annorum, genuit, id est cœpit gignere, non quod illos tres statim genuerit, sed per successionem.*

(GEN. VI.) *Videntes filii Dei, etc.* (33). In Hebræo est, filii angelorum; sive bonorum sive apostatarum, qui a quibusdam putantur concubuisse cum mulieribus, et genuisse fortissimos et maximos viros. *Non permanebit spiritus meus, id est spiritus quem dedi homini ad vitam, hoc est anima. Quia caro est: totus homo scilicet deprimit totum hominem, et redigit spiritum in animalitatem, qui potius debuerat extollere carnem ad spiritualitatem. Centum viginti annorum, etc.* Sicut Ezechiae mortem

A instantem minatur, et quia pœnitentia differt mortem, ita istis ad pœnitendum centum viginti annorum spatium concesserat; et quia fiunt deteriores patientia, spatium indultum abbreviatur (*Isa. xxviii*); nec in aliquo istorum mutatur consilium Dei, sed tantum sententia. Item quod dicit generaliter: *Non permanebit spiritus meus in homine*, et tamen Noe octavus servatur a misericordia ejus, non discrepat: universaliter minatur, sed ut benignus in parte punit. *Gigantes erant super terram*, ut enormitas membrorum significaret superbiam animorum. *Potentes a sæculo*, id est in sæcularibus, vel quantum potentes a principio sæculi non sunt visi. *Videns autem Deus quod multa esset malitia, etc.* Toties replicat malitiam istorum et inculcat, ut ostendat patientiam Dei non potuisse leviter incitari ad tantam subversionem generis humani absque justissima causa. *Pœnituit eum quod hominem fecisset.* Pœnituit enim mutando quod videbatur inceperat in paradiso, ubi ita loquitur hominibus: *Crescite et multiplicamini, et replete terram.* Præcavens in futurum. Non quod per imprudentiam modo ad hoc venerit, quod non putaverat, quem nihil latet; sed tam præcavet qui prohibet ne fiat, quam cui prohibetur et sollicitè id vitat. *Tactus dolore cordis.* Nota: non est dolor nisi de amore [amato] amisso. Unde cum amittimus rem de qua non curamus, dicimus: *Non attingit nostrum cor.* Quanto igitur profundior erat amor, tanto altius tangit dolor. Hic vero agitur de rei dilectæ destructione, et ideo merito dolor dicitur adesse magnus. C *Ab homine usque ad animantia. Maximam ostendit iram Dei, transituram a maximo ad minimum, et inde ab imo ad summum. Hæ sunt generationes Noe, scilicet filii de quibus et jam prædixit, et item repetit, ut addat: Corrupta est terra coram Domino, etc.* Totum hoc repetit et inculcat, ad augmentum sceleris ostendendum, et justam iram vindicis. Quod dicit, *coram Domino*, nota personam judicis; scilicet Deum scire ut judicem, qui nescire dicitur rem, nisi cum probata coram eo fuerit; et si enim per se sciat, nescit tamen ad vindictam. Hoc autem facinus ita erat manifestum, quod nulla egebat probatione, vel *coram Domino*, qui peccatum eorum attendebat. Ipsi enim ita negligenter peccabant, quod nec etiam peccatum esse reputabant. D *Finis universæ carnis, etc.* Secundum universale meritum peccatorum, sequeretur universalis pœna omnium, sed per misericordiam temperatur in parte. *Trecentorum cubitorum.* Cubitus proprie tenet pedem et dimidium; sed hic Moyses de geometrico cubito agit, quem noverat in Ægypto, qui novem integre cubitos continet. Unde constat tantam fuisse magnitudinem arcæ, quæ sufficeret ad omnia animalia capienda quæ venerunt ad eam. De compositione arcæ utrum in imo lata fuerit et semper usque ad summum surgens

(31) Alias tangit expositiones non contemnendas Petrus Bongus in suo De numeris mysticis Scripturæ sanctæ opere super numeris 7 et 77.

(32) Vide, quæso, Adnot. F. Sixti super istud ca-

put, in lib. v. ii par. suæ Bib.

(33) Pulcherrima adnotat. prædictus F. Sixtus super hoc capitulum in lib. v suæ Bib.

stringeretur magis ac magis, an parietes surrexerint æqualiter in summo, vel etiam plus quam in imo a se distantes, et in tecto tantum fuerit cacuminata diversæ sunt opiniones. *Cænacula* a cœna scilicet solaria. *Tristega*, id est distinctiones tricameratas secundum longitudines mansionum, a tris, et stega, qui est locus, quo statur in navi dicta. *Bina induces in arcam*. Hic notat parilitatem masculi et femellæ.

(GEN. VII.) *Tolles septena* (34). Hic notat numerum. Septem in quolibet genere, non quatuordecim. *Similiter duo, de singulis immundis*, non quatuor. *Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ*, etc. Quæritur utrum ex solis illis aquis quæ tunc erant, factum sit diluvium, an aer et cætera elementa conversa sint in aquas, tam pluviales quam labiles, quibus factum sit diluvium? Quod quidem dubium est, sicut et illud, quando scilicet aquæ vaporali-ter eriguntur ad superiora, ad temperandum superiorem calorem, utrum minuatur aqua, an tantumdem inferioribus remaneat. *Cataractæ cæli apertæ sunt*. Quidam volunt firmamentum apertum fuisse, et super cœlestes aquas descendisse per pluvias; quod dubium est similiter.

(GEN. VIII.) *Recordatus est autem Deus Noe* (35), scilicet secundum effectum, non affectum. Oblitus enim videbatur quia tam diu dimiserat in periculo; modo dicitur recordatus, quia liberat eum. *Post centum quinquaginta dies*. Ab ingressu videlicet Noe in arcam, id est primo die sexti mensis ab inundatione. Centum enim quinquaginta dies quinque menses integre faciunt, et hic dies est decimus octavus septimi mensis anni. *Requiritur arca mense septimo, vicesimo septimo die*. Hic est vicesimus dies noni mensis, anni videlicet noni inundationis. *Decimo enim mense*, scilicet inundationis, *prima die mensis*, quæ est scilicet decima octava noni mensis, *apparuerunt cacumina montium*. *Cumque transissent quadraginta dies*, id est post vicesimam septimam diem duodecimi mensis. *Emisit corvum*, etc. *Emisit quoque columbam*, etc., transactis septem diebus post corvum emissum, et ex hoc con- jicitur, quia in secunda emissione columbæ dicit, *expectatis aliis septem diebus*, post primam scilicet emissionem. *At illa venit ad eum ad vesperam*, decima nona die primi mensis, sexcentissimi primi anni; sed ab inundatione secundo die duodecimi mensis; id est quadraginta diebus minus. Expectavitque nihilominus septem aliis diebus, ut perficerentur novem dies duodecimi mensis ab inundatione; sed vicesimi quinti sexcentissimi primi anni. Igitur sexcentesimo primo anno, etc. Nota: quod sequitur secundum congruentiam narrationis, secundum ordinem rerum gestarum sequi non potest. Sed per recapitulationem dictum intelligamus quod primus in narrando prætermiserat. Si

A quis autem opponat quod sexcentesimo primo anno prima die vidit Noe exsiccata superficiem terræ, et tamen jam ante diximus quod nono decimo die ejusdem mensis columba attulit ramum; quæ, octavo præcedenti, id est duodecimo die mensis ejusdem emissa, nec locum ubi pes ejus requiesceret invenerit, sciat hanc esse naturam columbæ, quod non potest pes ejus requiescere in luto; terramque non ideo dici in hoc loco exsiccata quod ex toto abesset aqua, sed quia vis aquæ recesserat, nec aderat aqua nisi lutulenta. Unde in secundo mense dicit terram arefactam, quod plus est.

(GEN. IX.) *Terror vester ac tremor super cuncta animantia* (36). Non est enim ita vehemens leo, si non sit irritatus, qui non revereatur hominem. *Erit vobis in cibum*. Hic apparet non propter esum carni-um deletos esse homines in diluvio: unde non cibus, sed intemperatus usus arguitur. *Carnem cum sanguine non comedetis*. Hoc prohibet propter signum; ut intelligant se debere abstinere a fundendo sanguine carnis humanæ, quam non licet comedere, cum tantopere prohibeantur a comestione sanguinis licitæ carnis. Et ut hoc intelligatur esse prohibitum, ipse ostendit, subjungens: *Sanguinem enim animarum vestrarum*, etc. Et hic proprie est prohibitio homicidii per pœnam quam minatur; præcedens vero prohibitio, quædam competentia est ad istam faciendam. Cum enim bestię dignæ sint pœna et vindicta, quæ non propter malitiam, sed propter bestialitatem et irrationabilitatem suam sanguinem fundunt humanum, quanto magis homo, qui ratione utitur, si sanguinem hominis fundat, debet multari? *Requiram de manu bestiarum*, ut in resurrectione tota substantia hominis ei restituatur, licet prius in substantia bestię comedentis hominem transierit. *Et de manu hominis*, dupliciter, scilicet vel restituendo substantiam, vel irrogando vindictam. *Recordabor fœderis mei*, id est, recordari faciam vos ut confidatis, et non timeatis iterum perire diluvio. *Porro Cham ipse est pater Chanaan*. Hoc ideo præmissum est quia Noe statim maledicturus erat Chanaan nepoti suo pro peccato, scilicet Cham patris ejusdem Chanaan. *Verenda patris nudata*. Hinc apparet homines antiquitus non esse usos femoralibus. *Nuntiavit duobus fratribus*. Magna ostenditur nequitia Cham: non enim suffecit ei, quod solus vidisset, nisi et alios participes suæ impietatis faceret. *Maledictus Chanaan*. Quasi dicat: Sicut non est mihi lætitia de te filio meo; sic nec tu possis lætari de tuo. Ibi inducit maledictionem, ubi majus solet esse gaudium. Præcipue enim de filiis lætantur parentes. *Et benedictus Dominus Deus Sem*. Non Sem, sed Deo ejus benedicit; ut intelligamus omne bonum nostrum non nobis, sed Deo esse ascribendum.

(GEN. X.) *Hæ sunt generationes Noe*. Quæ scilicet

(34) Non te pudeat inspicere Adn. prædicta Bibl. sancta, lib. v, II part. super hoc Genesis cap.

(35) Vide F. Sixti Ann. super Gen. VIII in lib. v,

II part., suæ Bibl.

(36) Vide Adn. prædicti F. Sixti in sua Bibl., I. v, II part., super hoc Gen. VI.

sequuntur distinctæ in septuaginta duos patriarchas, populos, et linguas diversas, scilicet quatuordecim filios Japhet. Et viginti septem filios Sem, et triginta unum filios Cham; qui omnes septuaginta duo sunt numero, sive filii, sive populi. *Ab his divisæ sunt insulæ.* Post divisionem linguarum hoc modo terra fuit divisa, quod filii Japhet obtinuerunt septentrionalem partem Asiæ, et totam Europam. Filii Cham australem partem Asiæ, et totam Africam. Medium autem Asiæ, quæ major est quam Europa et Africa, filii Sem possederunt. *Ipsæ cæpit esse potens in terra.* Iste Nemroth mole corporis, et virtute superans alios homines, dominium cæpit exercere super cæteros per violentiam, et induxit eos ad idololatriam, ut ignem quasi Deum colerent, quia utilitates maximas beneficio solis, qui igneus est, in terra contingere videbat. Quem errorem Chaldæi postea secuti sunt. Multiplicem injuriam et Deo et homini fecit: Deus enim solus debebat præesse homini, quod ille ei abstulit, cum se illi interposuit, et in ignorantiam redegit, aufereudo ei cultum debitum; homini vero injuriam fecit, quia eum dominio injusto oppressit, et in errorem decipiendo induxit. (GEN. XI.) Consilio et imperio hujus facta fuit turris, consentientibus ei malis ex voluntate, melioribus autem ex coactione, ut Sem, et Heber, et cæteris bonis viris. Hujus turris faciendæ, liber dicit causam talem fuisse: scilicet ut antequam dividerentur in diversas terras, facerent aliquid gloriosum in memoriam posterorum. Alii dicunt, ideo factam fuisse ab eis, ut præcaverent sibi a simili diluvio; ut etiam Deus non posset eis nocere, si forte iterum puniret homines per diluvium. Potest etiam dici a Nemroth factam esse cupiditate regnandi. Unde divisis linguis, ipse cum familia sua ibi remansit cæteris recedentibus, et Assur expulso, cui paterno jure contingebat illa mansio, quia erat de Sem majore filio. Assur autem, recedens in terram quæ postea ab ipso dicta est Assyria, multiplicatus est usque ad regem Ninum, qui ab ejus progenie ortus est. Hic condidit civitatem, et vicit Cham in bello, qui usque ad illud tempus vixerat: factus rex Bactriæ Nino vicinus, et vocatus Zoroastes inventor, et auctor mathematicæ artis; qui etiam septem liberales artes quatuordecim columnis, septemæncis et septem lateritiis, contra utrumque diluvium in utilitatem posterorum prævidens scripsit. Hujus libros mathematicæ Ninus adeptus victoriam combussit. Post hæc audacior factus invasit Nemroth, id est, Chaldæos, et acquisivit Babylonem, transferens illuc caput imperii sui: et inde dicit sequens littera: *De terra illa egressus est Assur,* etc. Quia autem dictus est venator simile est quid dicat, scilicet ita concludens coarctavit homines, quemadmodum venator bestias. *Quasi:* istud quod in usu dicendi proverbium illud construebatur hoc modo: tu es

A crudelis quasi Nemroth robustus, etc. *Hæc est civitas magna.* Scilicet Ninive. *De quibus egressi sunt Philistiim, et Capturim.* Isti sunt populi qui processerunt ab illis: nec tamen post divisionem linguarum, sed ante, ut discederent in propriis linguis populi; alioquin non septuaginta duæ linguæ reperirentur. Nec possumus dicere ista nomina fuisse propria personarum, quia nec invenitur in libro quorum filii fuerint. *Factique sunt termini Chanaan,* etc. Ideo Moyses ad populum suum loquens, describit terminos terræ Chanaan, quia eam erat possessurus ex promisso Dei. *At vero Arphaxat genuit Sale.* Nota secundum Lucam habuisse filium nomine Chaynam, quem posuit in generatione Christi pro Sale. Igitur nisi hunc Chaynam in numero cæterorum ponamus, non complebuntur septuaginta duo. *Hæc familiæ Noe.* Repetit communiter de generationibus Noe, ut veniat ad divisionem linguarum per superbiam turris. Nota quod omnes præcedentes patriarchæ, qui et a tribus filiis Noe descenderunt, et alios supra nominatos genuerunt, præter eos quos liber nominat, alios quosdam habuerunt filios non nominatos, qui remanserunt in propriis familiis patrum suorum. Filii autem, qui nominati sunt, per se discretas fecerunt familias a familiis patrum suorum.

Mortuus est Aram ante Thare (37): vel in conspectu patris sui positus in ignem quem adorare volebat; vel antequam pater suus moreretur.

C (GEN. XII.) *Dic ergo, obsecro te, quod soror mea sis.* Quæritur, quare tam justus homo voluerit mentiendo vitam corporis servare per mortem animæ: vel vitæ suæ providere, et uxoris suæ pudicitiam negligere: quasi Deus non potuerit æque servare ejus vitam, et mulieris pudicitiam (38). Sed constat hunc non mentitum, quia soror ejus erat. Item si proferatur verbum vel signum ad significandum quod non est, non tamen propter deceptionem sed vel propter utilitatem, vel correctionem vel increpationem, non dicitur mendacium: sicut ipse Dominus Cleophæ, et alio discipulo *finxit se longius ire (Luc. ult.);* nec tamen abire voluit, sed retineri, ut increparet, et confirmaret eos. Item Eliseus ligatus quærentibus eum dixit se non esse quem quærebant, seque perducturum eos ad eum promisit, et duxit eos inter medios hostes, quod ipsi meruerant apud Deum. Fuitque relator divinæ voluntatis, non suæ, nec accusatur de mendacio, sicut nec ille qui refert aliena verba. Vel concedamus Abraham mentitum fuisse sicut hominem non est mirum: non enim semper verum dixit. Nunquid non est mentitus beatus Petrus timore mortis in passione Domini? Sed sciendum quod casus sanctorum virorum, quando contingit, permittente Deo, nobis in spem proponitur resurgendi. *Flagellavit Dominus Pharaonem,* scilicet per sterilitatem. Con-

(37) Pulchra adnot. F. Sixti in sua Bib. lib. v, part. super istud caput.

(38) Satisfacit huic quæst. plenis. F. Sixtus in sua Bib., lib. v, u, part.; Adnot. super Ge xxii

eludit enim Dominus per idem tempus omnes uxores Pharaonis, et familiae ejus, ut nec conciperent. *Præcepit Pharaon super Abraham viris, ut præberent et scilicet conductum securum, ad educendum quidquid habebat, ne quis noceret.*

(GEN. XIII.) *Et invocavit ibi nomen Domini.* Hoc dupliciter potest intelligi, scilicet quod tunc quando altare fecerat, invocavit, vel modo. *Si ad sinistram ieris.* Cum concedit ei potestatem eligendi, amputat ab animo Loth, ne existimet ipsum velle discedere ab eo, ideo ut meliorem partem terræ sibi eligat, et retineat. *Tibi dabo, et semini,* id est tibi in semine tuo, non in persona tua. *Usque in sempiternum:* non, quod semper eam habuerint ex tempore illo, sed quia nullus terminus ponitur amittendi eam, vel auferendi. Sicut, et Melchisedech dicitur non habere patrem et matrem, solummodo quia non nominavit eos Scriptura.

(GEN. XIV.) *Chodorlaomor (38*).* Iste congregavit omnes remotos in auxilium contra quinque reges Sodomorum factos sibi rebelles. *Rex gentium.* Non dicit quarum, quia pluribus dominabatur gentibus. *Contraque regem Bale.* Istum non nominat, quia minus peccaverat nominatis. *At vero Melchisedech proferens panem et vinum.* Quod inter gentiles signum est pacis, sicut et oliva solebat esse. Et nota ordinem: *hæc proferens, benedixit,* scilicet de Deo excelso; quod scilicet ad eum pertinebat. *Erat enim sacerdos Dei altissimi,* vel ita intellige. Proferens panem et vinum, quæ scilicet erant, non purus cibus, sed sacrificium. *Erat enim sacerdos,* etc. Leva manum. Non cupidus terrenorum. *Ad Dominum Deum;* qui meliora dare potest. *A filo sub tegminis.* Per hoc notat interiora. *Usque ad corrigiam calceamenti.* Per hoc exteriora significat, et omnia communiter excludit.

(GEN. XV.) *Domine Deus, quid dabis mihi?* Non ex diffidentia dicit hoc, sed ex desiderio cognoscendi, quid dari deberet. *Et filius,* est scilicet procuratoris. *Iste Damascus,* etc. Quasi iratus defective loquitur.

(GEN. XVII.) *Delebitur anima illa de populo (39).* Si veniens ad ætatem discretionis neglexerit accipere, vel interficietur, vel expelletur a populo.

(GEN. XVIII.) *Cumque levasset oculos suos (40).* Non vidit eos de procul venientes: sed ex improvise apparent, quod signum est potentiae. *Vita comite.* Modus loquendi talis est: vel comitante vos quia vivetis, et tunc est hoc etiam promissio. *Quare risit uxor tua?* Virum increpat, quia ejus est castigare uxorem suam. *Descendam.* Tunc descendit Deus, quando de inferioribus se intromittit. *Nunquid perdes justum cum impio?* Cautè vult per inductionem pervenire ut parcat etiam injustis pro justis, et tamen interrogat, an pro injustis velit interficere justos: quod non oportet.

(38*) Inspice Adnot. F. Sixti super istud caput in sua Bib. lib. v, II part.

39 Vide An. F. Sixti super illud caput in sua

(GEN. XIX.) *Minime.* Non negant se intraturos in civitatem: sed secundum oratoriam qualitatem: loquendi innuunt cives indignos esse ad quos divertant. *Non potero facere quidquam.* Modus est humanæ consuetudinis, quod dicit, quasi dicat: Postquam proposui ita facere, non potero aliter facere. *Pluit Dominus.* A Domino. Dominus existens in terra præsens: a Domino existente in cælo pluit. *Dominus judicans, a Domino imperante.* *Abraham consurgens mane.* Nota sollicitudinem sancti viri, qui propter hoc mane surgit: videat si Dominus servaverat eos pro quibus oraverat. *Recordatus est Abraham.* Non tamen in hoc ut pro justis injustos salvaret; sed ne pro injustis justum perderet, quod primum promiserat Abraham. *At ille non sensit neque quando accubuit,* etc. Mirum videtur quod concubuerit cum filia, nec sensit tale opus se facere; sed ita possumus existimare, quod Loth consueverat uxorem suam habere, et tunc ebrius factus putabat illam esse præsentem: et ita non sensit nec cogitavit filiam suam esse propter ebrietatem. Uterque tamen et pater et filia peccavit, licet malignam intentionem neuter habuerit. *Moab,* quod interpretatur *ex patre,* quia de patre eum conceperat, dedit hoc nomen. *Altera vocavit filium suum Amon:* quod interpretatur *filius populi mei:* et non ita manifestavit facinus suum, sed tantum ostendit quod de quodam de populo suo conceperat.

(GEN. XX.) *Profectus inde Abraham in terram australem,* etc. Peregrinatus est in Geraris. Videtur hoc esse dictum per recapitulationem, quia dicit placuisse Saram Abimelech ob nimiam pulchritudinem; quod non videtur verum, cum jam superius dictum sit eam esse vetulam, et emortuam, et muliebria ei cessasse, propter senectutem. Potest etiam dici, quod, licet multum ætate processisset, non tamen amiserat pulchritudinem, quam habebat magnam naturaliter. *Venit autem Deus ad Abimelech per somnum.* Idem fuisse factum apud Pharaonem, intelligendum est; quamvis ibi taceatur. *Filia patris mei,* id est filia Thare: dicitur enim secundum quosdam quod Thare pater Abraham mortua matre ipsius Abraham, duxit aliam uxorem, de qua genuit Saram: et ita non fuit filia Aram, vel potest dici quod fuerit filia patris Abraham, id est Thare: quia neptis. Vel aliter filia patris mei, id est qui est meus frater. *Hoc erit tibi in velamen oculorum,* id est ad vela aut pepla emenda, ne amplius detegas faciem tuam, et ameris ab aliquo, et capiaris, sicut modo. Vel aliter, in velamen oculorum, id est in opprobrium, et erubescitiam; quia illi erubescunt qui de aliquo facto solent velare oculos; et ut amodo caveas hujusmodi eventum. *Memento esse te deprehensam.* In hoc scilicet quod dixisti, quod vir tuus erat frater tuus: *Orante autem Abraham sanavit Deus Abimelech, et uxorem,* etc. Quod

Bib., lib. v, II part.

(40) Vide consimiliter Adnot. ejusdem super istud c., lib. v, II part., Bib. sanctæ.

hic addit de Abimelech, quod eum sanavit, et uxorem et ancillas quas concluderat ne parerent, totum intelligendum est de Pharaone similiter factum fuisse; sed ibi tacetur. Igitur hic manifestatur quo flagello flagellatus sit Pharaon, id est sterilitate, et eodem modo sicut Abimelech sanatus fuit per orationem Abrahamæ.

(GEN. XXI.) *Aperuit oculos ejus Deus, quæ videns puteum.* Non subito factus est puteus; sed qui prius erat factus, subito visus est ab ea.

(GEN. XXII.) *Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, etc.* (41). Omnibus istis verbis intendit hoc, ut magis et magis accendat carnalem amorem patris erga filium; ut postea præponat amorem Dei suo carnali amori, et, cum vicerit, gloriosior sit victoria. *Die autem tertio elevatis oculis.* Quia non sunt tres diætæ a Bersabee usque Jerusalem, dicunt quidam quod ille mons super quem sacrificavit Abraham, non sit ille idem ubi crucifixus est Christus. Sed falluntur (ut credimus) qui hæc dicunt. Potuit enim Abraham facere parvas diætæ: ut homo qui valde sollicitus erat, tum de morte filii sui, tum de imperio Domini; et minus cogitabat de festinatione itineris. *Filio tuo unigenito, respectu liberæ. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum,* id est fortes erunt et bellatores, et ita vi obtinebunt civitates inimicorum suorum, vel quia in portis solet fieri judicium, notat eos futuros judices inimicorum suorum.

(GEN. XXIII.) *Sed quantum est hoc?* Quasi dicat: Magnum esset tibi, et gravarem te. Potius facias quod vis, et nihil mihi des. Vel aliter: *quantum est hoc?* Quasi dicat: Quare parum est quantum ad me? et numquam pro tam parvo pretio ero venditor; potius accipe sine pretio. *Spelunca duplex.* Domus quædam fuit subterranea, in qua erat solarium; et multi poterant sepeliri in ea in diversis foveis ut subter et supra. Non peccavit Ephron, qui vendidit; nec Abraham, qui emit. Nec etiam hodie peccaret, si quis emeret purum agrum; ut faceret ibi cœmeterium; sed qui cœmeterium vendit, graviter peccat.

(GEN. XXIV.) *Domine Deus Domini mei* (42). Secundum opiniones gentium loquitur, quæ habebant singulæ proprios Deos. *Igitur puella cui dixero,* etc. Augurium est: nec tantum peccat, quia Spiritu sancto dictante hoc fecit. *Deposuit hydriam super ulnam,* de scapulo seu humero usque super ulnam deposuit, ut ille competentius posset bibere. *Ad lavandos pedes camelorum,* id est ad lavandum, ne immunditia eis noceret. *In conspectu ejus panis.* Notat in Veteri Testamento, vix aliquando dicitur apponi cibus, nisi panis: non quod solo pane viverent, sed quia panis principalis est in mensa, et maxime quia principalem et spiritualem panem

A significat. *Respondit ei, Bathuel pater puellæ scilicet. Et Dominus benedixit Domino meo.* In tota sua ista oratione intendit persuadere ut et parentes velint filiam suam concedere filio Abrahamæ, quia est scilicet a Deo dilectus, et dives, et juvenis, futurus hæres totius hæreditatis patris, denique quia, et divino ductu et forte advenit. Ex quibus omnibus divina voluntas probata est, contra quam non oporteret fieri. *Et non dederint tibi.* Ecce quasi onus repulsæ superimponit eis, si noluerint acquiescere illi facto, quod non solum Abraham appetit, sed etiam Dominus ad id dirigit. *Si facitis veritatem et misericordiam.* Sæpe conjungit hæc duo: et est veritas, quando æquum est; misericordia, quando potest negari, nec est qui cogat. *A Domino est sermo.* Illi argumento, quod firmiter est, respondet. *Rebeccæ pro munere:* quasi in arrham. *Quæramus ipsius voluntatem.* Hinc est orta consuetudo inquirendi voluntatem in desponsationibus. *In tantum dilexit ut dolorem temperet,* non tamen omnino auferat: nec luxuriæ causa hoc dictum est: sed consolationis.

(GEN. XXV.) *Cuncta quæ possederant.* Capitalem censum ut domos et ædificia dedit Isaac. *Vende mihi primogenita:* vel primogenita animalium, quæ extra partem contingebant majori, vel primogenita dicebantur sacerdotalis dignitas. Nam de benedictione paterna non possumus hoc intelligere. In sequentibus enim dicit Esau: *En altera vice me supplantavit, primogenita mea antetulit: modo item benedictionem subripuit.* En morior, quasi dicat, non semper vivam, sed moriar, nec scio quando: quid igitur valebunt mihi primogenita? *Jura ergo mihi.* Non credit ei sine juramento, quod pactum teneat. *Et lentis edulio.* Hic ostendit quæ supradicta fuerit decoctio.

(GEN. XXVI.) *Ad torrentem Geraræ fodit puteos* (43). Quia in torrente non est aqua, nisi ad horam post pluviam, et statim deficit. *Nunc dilatavit me Dominus.* Patet, quod pro magno bono reputabant puteum in terra aliena arenti.

(GEN. XXVII.) *Benedicens ergo ait illi: Tu es, etc.* (44). Nondum ponit benedictionem, sed præparatio est ad benedictionem: quod ita interrogat: *Tu es filius meus Esau?* et cætera quæ sequuntur. *Fragrantiam a fragrando, et illud a frangendo dicitur,* illa enim quæ redolent, majorem emittunt odorem, quando franguntur. *Sicut odor agri pleni,* scilicet floribus redolentibus. *Cui benedixit Dominus.* Magnam abundantiam florum talium conferendo. *Det tibi Deus de rore cæli, et de pinguedine terræ.* Hic continetur benedictio temporalium, quæ principaliter constat in duobus quæ conjungit, scilicet *rore cæli, et pinguedine terræ.* Si enim pluat, et errat non sit pinguis, aut si sit pinguis et non pluat, non est perfecta abundantia. Et notandum quod

(41) Inspice Adnot. F. Sixti super hoc cap. in sua Bib. lib. v, II part.

(42) Inspice prædicti Ann. super hoc caput in sua Bib., lib. v, II part.

(43) Vide Adn. F. Sixti super hoc caput, in sua Bib. lib. II, II part.

(44) Vide ejusdem Adnot. super Gen xxvii, ibidem.

non secundum intentionem, imo magis secundum verba, facta est ista benedictio: sicut [si] aliquis episcopus, putans se ordinare aliquem de clericis propriæ Ecclesiæ, ordinaret clericum alterius Ecclesiæ ei consimilem, ille tunc qui ita fraudulenter accederet, esset revera ordinatus, non ille quem episcopus ordinare putavit. Quæritur etiam si aliqua fraude supponitur desponsanda alicui viro, putanti aliam se desponsare sibi, utrum firmum debeat esse conjugium. Sed sciendum, quod ideo firmum haberi non debet, quia in nuptiis quidquid teneri oportet, solo consensu utriusque ratum efficitur. Si tamen postea utrique consentire voluerint, erit conjugium, et firmum censetur. Sciendum autem apud veteres patriarchas, hanc gratiam collatam fuisse eis a Domino, ut cui benedicerent filio, ille multiplicabatur etiam in temporalibus super fratres suos. *Dominum tuum illum constitui.* Ecce apparet quod benedictionem factam mutare non potest. *In pinguedine terra, et rore cæli erit benedictio tua.* Quasi dicat: in partem recipies: non imperfectionem. *Si acceperit Jacob uxorem, etc.* Non vult ei manifestare odium Esau, ne pater odio haberet Jacob filium suum.

(GEN. XXVIII.) *Tulit de lapidibus, qui jacebant, etc. (45).* Verisimile est quod non solus ibat Jacob eo, quod dormierit extra civitatem quæ civitas prius vocata est Luxa, et postea dicta est ab illo Bethel, propter visionem quam vidit juxta civitatem dormiens lapide supposito ad caput suum. *Quam terribilis est locus iste.* Dignus reverentia, cum timore scilicet propter majestatem ibi visam. *Erexit in titulum.* Signum scilicet, et monumentum visionis suæ. *Et lapis iste quem erexi, etc.* Et civitatem, et ipsum lapidem domum Dei, id est Bethel vocat.

(GEN. XXIX.) *Amovit lapidem, quo puteus claudatur.* Per hoc etiam patet quod non solus erat Jacob, sed socios de domo patris sui adduxerat. *Elevata voce flevit.* Pietatis est indicium. *Auditus causis itineris.* Non quod pro timore fratris exsulasset, sed pro uxore accipienda de genere suo advenisset. *Os meum, et caro mea.* Verba pietatis sunt, quasi dicat: Quacunque causa huc veneris, justum est ut te recipiam. *Facere voluisti.* Quare ad hanc voluntatem te inclinasti? quasi dicat, in quo promerui hoc a te fieri?

(GEN. XXX.) *Num pro Deo ego sum (46);* id est loco Dei, ut restituam quod ille abstulit? *Dormivit cum illa, et exaudivit Deus.* In hoc apparet quod non ex luxuria, sed causa prolis tantum emit concubitum. Non enim Deus inhonesta vota exaudiret. *Nihil volo.* Nunc scilicet accipere a te de tuo. Vel nullum certum præmium, sed quod Deus mihi dederit secundam certam conventionem. *Et omnia quæ non fuerint maculosa, etc.* Subauditur: si accepero. *Argues me de facto. Divisit gregem Jacob.*

(45) Vide ejusdem Adnot. super Gen. xxviii, ibidem.

(46) Vide Adn. F. Sixti super cap. in sua Bib.

A Scilicet separando arietes ab ovibus usque ad horam adaquandi, ut tunc tantum arietes ascenderent oves, quando virgas in canalibus viderent utrique.

(GEN. XXXI.) *Vidi enim omnia, quæ fecit tibi Laban.* Ecce per divinum responsum apparet eum non peccasse fraude aliqua, quia justum erat eum accipere aliam mercedem quam uxores, quas dono debuisset ei dare Laban.

(GEN. XXXIII.) *Quasi viderim vultum Dei.* Adulatur, ne moriatur. *Reversus est itaque die illo Esau itinere, quo venerat in Seir.* Non videtur verum quod uno die cum tanto exercitu rediret usque in Seir, sed illo profectus est: non tamen eodem die pervenit illuc.

B (GEN. XXXIV.) *Quando gravissimus vulnerum dolor est.* Forsitan rationem physicam tangit quod in tertia die gravior est dolor vulnerum.

(GEN. XXXV.) *Abjicite Deos alienos, etc.* Fortasse aliqui erant in societate Jacob qui colebant Deos alienos. Vel aliter. Consuetudo erat apud illos antiquos, licet unum solum Deum crederent, imagines tamen quasdam habebant, quas verebantur: non quod deos crederent ut idololatræ, sed ut recordarentur per eas summi Dei. Has tamen imagines ne in deterius vertantur prohibet modo Jacob, ne habeat sua familia. *Et effundens oleum.* Secunda vice oleum modo fundit.

(GEN. XXXVI.) *Tulit autem uxores suas, et filios, etc.* Quid est quod dicit post mortem patris Isaac totam substantiam suam quam habebat Esau in terra Chanaan, tulisse in montem Seir, et ibi deinceps mansisse: cum ante jam dictum fuerit, quod *Esau jam in monte Seir habitabat:* et inde etiam movit ut veniret in occursum Jacob fratris sui: et item a fratre recedens illuc iterum reversus est, ut ibi habitaret? Ad quod possumus dicere, quod ad funus patris celebrandum cum pecunia sua accessit: vel propter adventum fratris, lætitia exhilaratus, ut cum fratre habitaret, venit in terram Chanaan: et ibi moratus est usque ad obitum patris. Postea vero recessit in montem Seir: quod modo dicit: *Reges autem qui regnaverunt in terra Edom.* Verisimile est post combustionem legis per Babylonios in restitutione hanc partem appositam ad legem ab Esdra, qui potuit scire qui reges præcesserint in populo Esau, ante Saulem regem Israel. Frivolum enim videtur dicere quod Moyses istud per spiritum prophetiæ narraret. *Et hæ sunt generationes ejus.* Revertitur ad generationes Jacob præmissas, ut eas prosequatur.

(GEN. XXXVII.) *Tunicam polycoloram variis filis et liciis contextam (47).* Ex hoc autem et ex aliis pluribus, quæ concurrerunt, conflata est invidia et augmentata: præbet enim Dominus occasiones peccandi eis qui meruerunt. Unde supra.

lib. vii.

(47) Inspicias Adnot. prædicti F. Sixti in sua Bib. super hoc c., lib. vii.

Si male egeris statim peccatum in foribus aderit. A *Vidi quasi solem et lunam.* Ad hoc alludit somnium, quod si mater viveret, sicut pater et fratres, eum adoraret. *Num ego et mater tua?* Hoc dicit pater, ut ostendat somnium sine interpretatione esse, quia matri convenire non potest ut eum adoret: et per hoc intendit lenire invidiam fratrum. *Et sedentes ut comederent.* Absente Ruben, quo solo nesciente inventum novum consilium, ut eum venderent. *Ipsa autem cogitabat abstrahere eum a cisterna latenter et reddere patri.* Unde doluit valde, postquam non invenit eum ibi. *Resinam et stactem.* Resina dicitur quidquid de arbore sive liquidum remaneat sive induretur ut gummi. *Stactis est flos myrrhæ: quæ et gutta et aloë dicitur.* *Madianitæ et Ismaelitæ: idem populus,* vel si diversi, de utroque populo erant mercatores, qui vendiderunt Joseph.

(GEN. XXXVIII.) *Eodem tempore descendens Judas* (48). Revertitur ad narrandum de aliis filiis Israel. *Virum adolamitem.* Iste fuit opilio Judæ: et tamen accersit sibi filiam ejus in uxorem. *Ingrederere ad uxorem fratris tui.* Nota: multa ante legem tenebant in consuetudine, quæ postea scripta sunt in lege: ut est illud, quod jubet, filium ad uxorem fratris ingredi, et quod in sequentibus præcepit Thamar comburi quasi in adulterio deprehensam. *Theristrum vestis est adeo subtilis, quod mulier per eam potest videre alios: ipsa tamen non videtur in facie aperte.* *Ad unum concubitum mulier concepit.* Judas non potest excusari quin ex libidine sola petierit concubitum, quia meretricem putabat: Thamar autem excusatur, quia prolem tantam desirabat.

(GEN. XXXIX.) *Nec quidquam aliud noverat, nisi panem quo vescebatur:* id est de nulla rerum suarum curam habebat ille Ægyptius. *Sed omnia tradiderat Joseph, ignorans, id est, non curans cætera, præter panem quo vescebatur.* Vel potest dici quod quamvis Joseph ita serviret, tamen de servitio non lucrabatur, nisi victum.

(GEN. XL.) *Nam aliter pincernis præerat, etc.* Quasi dicat non mirum est si istis iratus est: quia in domo regis præerant talibus officiis, ex quibus facile poterant eum offendere. Hæc est interpretatio somnii. Hodie non conceditur nobis exponere ali- D quod somnium, sed potius prohibetur.

(GEN. XLI.) *Non movebit quisquam manum aut pedem, etc.* Hyperbolica est locutio, ad significandum magnam ejus potestatem. Vel possumus dicere, quod movere manum aut pedem, vocat hic magna negotia: sicut turrem aliquam construere, aut habitationem mutare, vel exeundo extra, vel intrando Ægyptum. Quod dicit: *Ego sum Pharao:* quasi jurans per nomen suum, confirmat ita hoc quod sequitur. *Vestivit eum stola byssina.* Stola dicitur a *στολον* Græco, quod est *longum:* et est vestis longa, totum corpus operiens usque ad

talos: quæ et talaris et poderis dicitur. Illa stola qua modo utuntur sacerdotes orarium dicitur ab orando; quia nulla communis oratio fit sine ea, sicut exorcismi, et absolutiones, et aquæ benedictio, et cætera hujusmodi.

(GEN. XLII.) *Exploratores estis, etc.* Hic tacentur quedam quæ in sequentibus quasi per recapitulationem dicentur, scilicet quod Joseph in primis quæsit ab eis, utrum haberent patrem, et si haberent aliquem alium fratrem, et totam cognationem ex ordine. Quibus cognitis, voluit eis crimen imponere, non malevole, sed ut adducerent ei uterinum fratrem Benjamin. Si etiam mentitus est, non est curandum, quia non egit malitiose. *Apertoque uno sacco ut daret, etc.* Idem intelligendum est de cæteris, quod sequentibus manifestabitur.

(GEN. XLIII.) *Interrogavit nos homo per ordinem nostram progeniem.* Non est credendum mentiri eos patri ut se defendant: sed quod in superioribus nunc fuerat dictum, hic subjungunt. *Donec ingrederetur Joseph meridie, etc.* Hic notatur frugalitas antiquorum, qui non erant adeo gulosi ut ante meridiem comederent, sicut illi de quibus dicitur: *Væ terræ, cujus rex puer est, et cujus principes mane comedunt*

(GEN. XLIV.) *Et in quo angurari solet.* Hoc fingit ad aggravandam causam maleficii eorum, non quod verum fuerit Joseph de tali maleficio se intromisisse. *Fiat juxta sententiam vestram.* Sententia eorum est ut unus fiat servus, quia hoc continetur in ea, quamvis et plus. *An ignoratis quod non sit similis mei in augurandi scientia:* Derisio est. *Interrogasti prius servos tuos, etc.* Hinc apparet eos non fuisse mentitos patri suo, quando dixerunt: *Interrogavit nos homo per ordinem generationem nostram;* quia ipsi modo in tanto periculo positi, non poterant ei mentiri de re cognita.

(GEN. XLV.) *Gloriam meam.* Non superbe hoc dicit, sed ad consolationem et lætitiā patris sui. *Revixit spiritus ejus.* Supervenientes gaudio consolationis post desolationem. *Sufficit mihi.* Quasi dicat de pœna (?) gloria ejus non multum curo si tantum vivit.

(GEN. XLVI.) *Detestantur Ægyptii omnes pastores ovium.* Quia non comedunt eas, sed potius colunt ut Deum, scilicet Ammonem.

(GEN. XLVIII.) *Deus omnipotens apparuit mihi in Luza.* Hoc repetit ut per benedictionem a Deo susceptam ostendat se habere potestatem constituendi Ephraim et Manassem principes familiarum, et adoptandi eos. *Mortua est Rachel.* Hoc malum ponit quod mortua est ante diem: ut amplificatio filiorum Rachel quos ipse hic dicat, consolatio sit infortunii materni. Vel excusat se quod Rachelem mortuam non sepelivit, ubi modo sepeliri volebat. *Cumque tulisset eos de gremio, id est, amplexu patris, Jacob pronus adoravit, id est humiliavit se*

(48) Inspice Adnot. F. Sixti super hoc capitulum in sua Bib. lib. v, n par.

Deo, prostratus in terram. *Posuit Ephraim*, etc. Vel possumus dicere quod Joseph humiliavit se ad benedictionem suscipiendam pro filiis suis. *Benedixitque Joseph*, in filiis suis scilicet : unde tota benedictio filiis subsequenter attribuitur.

(GEN. XLIX.) *Tu fortitudo mea*. Tu debuisses esse fortitudo mea et tamen *effusus es sicut aqua*, id est ita vivificatus sicut aqua quæ effunditur de vase aliquo. *Non crescas*, id est, non ascendas ad dignitatem principatus super alios quam lege nativitatis debueras obtinere, si non peccasses. *Vasa iniquitatis* quia pravam voluntatem iniquitatis intra se clausam tenentes, sicut vasa celabant et cogitabant. *Requiescens accubuisti ut leo et quasi leona*. Metaphorice ostendit eum futurum fortem bellatorem, quem nemo audeat inquietare : *Non auferetur sceptrum*, id est, dominium quoddam, sicut quod primus intravit mare Rubrum ; vel quod primus obtulit oblationem in deserto constructo tabernaculo, et hujusmodi parva prælatio. *Donec veniat qui mittendus est*. In Hebræo est, donec veniat Silo, ubi Saul et Samuele inunctus est in regem. Et est sensus usque ad Saulem, et post eum habebit Judas principatum ; quia eripuit scilicet Joseph a manibus fratrum suorum. Quod sequitur : *Et ipse erit expectatio gentium*, Hebræi hoc totum ad ipsum referunt, de qua Dominus respondit : *Judas ascendet pro vobis in prælium*. Gentes vocat diversas tribus. *Ligans ad vineam pullum suum*. Quasi dicat tanta erit fertilitas in vinea ejus, quod ad unam vitam poterit onerari unus asinus et ad eam ligabitur usquequo oneratus sit. Quod autem sequitur : *Et ad vitem*, etc., replicatio est, et habetur ita in Hebræo, et ad vitem filius asinæ : non, *o fili mi*. *Lavabit in vino*, etc. Hoc item exaggeratio est fertilitatis : *Et in sanguine uvæ* ; hoc etiam replicatio. Pallium et stolam quamlibet vestem appellans. *Pulchriores sunt oculi ejus vino*. In Hebræo habetur, rubicundiores : et notat secundum Hebræos abundantiam vini, quod apparet in oculis potentium. *Dentes ejus lacte candidiores*. Hic notatur etiam secundum illos abundantia ovium et lactis, quod in dentibus apparet comestum. *Zabulum in littore maris*, etc. Hic notatur locus habitationis ejus in terra promissionis. *Issachar asinus fortis*. Istum prædicat mansurum in terminis diversarum et futurum mercatorem et inde multa lucraturum : quod per hoc notat ubi dicit : *Factusque est tributis serviens* : non quod alicujus servus fiat. *Vidit requiem*. Requiem vocat terram fecundam quam possidebat : quod et subinnuit dicens : *Et terram quod esset optima*. *Dan judicabat*, etc. Nec iste existimaretur vilior aliis, quia erat filius ancillæ : dicit quod judicabit, sicut et cæteri. Et hoc dicit propter Samson quem metaphorice et colubrum et cerastem nominat, quia quasi humilis et terra gradiens, non eques, multos equites Philistinorum prostravit ; quod vero dicit : *Mordens ungulas equi*, metaphorice alludit. *Salutare tuum expectabo, Domine*. Quasi dicat : Quamvis tantus et talis sit futurus, non tamen debet existimari esse Mes-

sias, id est, Christus ; sed alium expectabo Salvatorem. *Gad accinctus*, etc. Notat hic quod Ruben et Gad et dimidia tribus Manasse, ante alios transierunt Jordanem, ad acquirendam terram promissionis fratribus suis, et post regressi sunt iterum ad terram suam citra Jordanem, quam petiverant, quia erat pascuosa. Quidam tamen dicunt quod antequam simul illi tres redirent post debellatam terram promissionis, solus Gad rediit ad liberandos filios et uxores quos hostes invaserant, dum ipsi fuerunt in expeditione ultra Jordanem. Et hoc volunt per hoc intelligi, ubi dicitur : *Accingetur retrorsum*. *Asper pinguis*, etc. Solummodo abundantiam et delicias futuras notat secundum Hebræos. *Nephtalim cervus emissus*. Cervus emissus dicitur, quia terra quam obtinuit citius quam aliæ messem maturam ferebat. Unde in pascha primum sacrificium fiebat et laus Deo quam vocat eloquium pulchritudinis. *Joseph filius accrescens*. Duplicem partem quam filii ejus habuerunt, notat, et illam etiam partem quam Joseph seorsum obtinuit. *Decorus aspectu*. Pulchritudinem ejus innuit, propter quam Ægyptiæ mulieres eum amabant, quod ibi aperit ubi dicit : *Filiæ discurrerunt super murum* : ad illum videndum scilicet. Sed propter eandem causam viri habuerunt eum odio, quod ibi dicit : *Sed exasperaverunt eum*, etc. Vel ad fratres ejus potest hoc retorqueri : qui contra eum, quamvis tam magnus futurus esset, invidiam habuerunt. Sed contra hæc mala liberavit eum potens patris sui Jacob, id est Deus. Quia in forti, scilicet, Deo sedit arcus ejus, scilicet Joseph, et vincula impedimenta brachiorum, et inde omnium operum per manus potentis, id est, per operationem divinam. *Dissoluta sunt inde*, id est, a potente patris Jacob. *Est ipse effectus pastor*, in Ægypto scilicet, totius familiæ suæ. Et per hunc pastorem (a Deo tamen) Israel est effectus lapis, id est, firmus. Vel sicut in Hebræo est inde pastoravit lapidem Israel. *Benedictionibus cæli et abyssi*. In his duobus, id est, superiori bono cæli, et inferiori bono terræ, perfectam temporalium rerum notat abundantiam. *Uberum et vulvæ* : ordo conversus : et notat benedictionem conceptionis, et nutritionis. Alterum enim sine altero non valet. *Confortatæ benedictiones* : patris tui benedictionibus præcedentium, scilicet Abraham, et Isaac, qui benedixerunt filiis suis : cumulentur super Joseph per benedictionem patris sui Jacob. *Donec veniret desiderium collium æternorum*, id est, donec veniat desideratus cunctis gentibus, qui est Christus. Vel donec conjugantur colles æterni cælo : quod habetur in Hebræo, id est, benedictus sit Joseph ubique sicut solet dici. Usquequo cælum et terra coherent, id est, per totum orbem. *In vertice Nazaræi*, id est sanctificati, et dignioris reputati inter fratres. *Benjamin lupus rapax*, etc. Quia hæc tribus multum fuit bellicosa : et sicut consuetudo est raptorum, quod acquirebant statim dabant largiendo ; quia ille cui ex facili venit, facile expendit. *Benedictionibus propriis* vel propter majorem partem secundum consuetudinem

Scripturæ vel quia unicuique, secundum meritum suum benedictionem vel maledictionem dedit; potius tamen prophetando, quam imprecando.

(GEN. I.) *Nati sunt in genibus Joseph*, id est, eos natos tenuit Joseph super genua.

Repetitio quorundam locorum qui aliter habentur in Hebræo.

Collegit pedes suos super lectulum. In Hæbreo est, inclinavit ad caput lectuli. *Pulchriores oculi ejus vino*, id est, rubicundiores de vino vel propter vinum. *Et dentes ejus lacte candidiores*, id est, de lacte, vel propter lac haustum. *Dan judicabit populum suum*, sicut alia tribus in Israel. Hoc dicit ideo, quia de ancilla, ne putetur ejiciendus sicut B Ismael. Postea de aliis filiis ancillarum non repetit, quia prius de isto dixerat, ut similiter intelligatur de aliis. *Nephtalim cervus emissus.* In Hebræo habetur cervus emissus propter Delboren: quæ impetu cucurrit ad prælium. *Et dans eloquia pulchritudinis*: propter canticum illius, quod post victoriam fecit. *Inde vastor egressus est lapis Israel.* In Hebræo habetur: Inde pastor lapis Israel. *Donec veperet desiderium collium æternorum.* In Hebræo est: Usque ad desiderium altitudinis sæculi, id est usque ad id quod cæteris altius, et majus desiderari potest, in hoc sæculo.

Finis Adnotatiuncularum in Genesim.

CAP. VIII. *Sequuntur ejusdem Adnotatiunculæ elucidatorix in Exodum.*

(EXOD. I.) *Ædificaverunt urbes tabernaculorum Pharaoni Phiton, et Ramasses.* In Hebræo ubi nos habemus tabernaculorum, est quidam sermo, qui transpositione puncti modo ad dextram modo ad sinistram, vel sonat in voce miscenoth, et significat pauperum; vel sonat miscenoth, et significat positionum: et secundum hoc, quod prior vox subinuit, urbes pauperum ædificatas intelligitur: urbes prius debiles, et pauperum mansiones operatione Hebræorum fortiores effectas. Secundum hoc autem, quod miscenoth significat positionum, intelligitur ita fortes urbes compositas quod thesauri regis reponerentur ibi in custodia pro firmitudine loci, sive ante fuerint ibi urbes, sive non ^D *obstetricibus* Hebræorum. Quidam dicunt istas duas Sephoram, et Phum fuisse Hebræas: unde maluerunt infantes servare alii potius Ægyptias. Unde commendabilior fuit earum pietas. Sed quæritur quomodo duæ tantum obstetrices potuerint sufficere toti regno. Ad quod respondetur, has duas esse prælatas et multas sub se habere subjectas obstetrices. Mentitæ sunt quidem, sed propter pietatem veniale fuit earum mendacium. Misericordiam exhibuerunt infantibus, sed propter mendacium diminutum est meritum, et conversum in temporale præmium: et ita utrumque quodam modo minuit alterum, et reducit ad mediocritatem, id est, tam culpa mendacii meritum pietatis, quam

A pietas damnationem mendacii. *Ædificavit illis domos*: abundantiam tribuendo, vel filios. Aliter: *Ædificavit illis*, scilicet: Hebræis *ædificavit* Pharao domos; quia eos qui fuerant in Gessen collecti, voluit ut sparsim in Ægypto habitarent: quatenus facilius masculi geniti opprimerentur ab Ægyptiis.

(EXOD. II.) *Crepidinem* concavitatem ripæ. *Surrexit Moyses, et defensis puellis.* Constat per hoc negotium quod ab uno fieri non potuit Moysen non fuisse solum, sed comites duxisse secum. *Juravit*: id est pactum inivit post multa verba habita ad invicem de aliis antequam ad pactum accederent, quæ tamen tacentur.

(EXOD. III.) *Locus in quo stas, terra sancta est.* Non propter aliud, nisi propter divinam præsentiam. *Habebis signum cum eduxeris.* Quomodo posset esse signum, quod futurum remotum erat, rei quam nuper facturus fuit? Dicimus itaque *habebis signum*, hoc scilicet, *quod miserim*, id est, quod mitto te, sit tibi signum, quod educes filios Israel de Ægypto: ut hoc scilicet cum eduxeris, sit principium alterius narrationis. *Ego sum, qui sum.* Ac si diceret: Nomen meum non dicam eis: qui scilicet nomen meum scire deberent, et est ironice dictum. Quasi diceret: Nomen meum ignoratur? Vel sic: Ne diffidas quid loquaris, quid dicas ei; quia *ego sum, qui tecum sum*, id est, quo juvante facies illa miracula. Vel aliter: *Ego sum*, qui immutabiliter sum; cujus nomen proprium est ENS. *Postulabit vasa argentea.* Tradunt Hebræi, quod tantam gratiam habuerint a Domino filii Israel coram Ægyptiis, ut dono postularent eorum vasa, et ipsi darent. Nostri vero expositores dicunt verisimilium, mutuo accepisse.

(EXOD. IV.) *Non sum eloquens ab heri, et nudius tertius.* Nota quod per intervalla temporum loquebatur Deus ad Moysen. Unde dicit: *ab heri, et nudius tertius non sum eloquens*, in comparatione Dei. Quidam dicunt Moysen propterea non esse eloquentem, quia diu moratus fuerat in terra Madian: unde oblitus erat aliquantulum linguæ Ægyptiæ. Aaron autem semper in Ægypto morabatur: quare datur ipse interpretis ad Pharaonem. *Quis fecit os hominis?* quasi dicat: Qui os do, verba dare possum. *Quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et cæcum?* His instrumentum dedi: alteri instrumentum, alteri cum instrumento officium. Qui ergo oculo dedi visum, et ori verbum dare possum: *perge igitur.* — *In qua facturus est signa*: non solum ea quæ fecit ad Israel, sed et illa, quæ fecit coram Pharaone: quæ omnia videtur hic distinxisse, sed Scriptura præterit hic, ne bis narret. *Qui quærebant animam tuam.* Iste Pharaon, qui modo regnabat, non fuit ille quem Moyses fugit pergens in Madian. *Dicesque ad eum: Hæc dicit Dominus Deus: Dixi tibi, etc.* Hæc sunt ea quæ Moyses dixit Pharaoni in ultima plaga. Unde ponit hic verba præteriti temporis, quibus significatur præcessisse alias comminationes, ut est: *dixi tibi, et noluisti.* His verbis, in ultima plaga exprobrat ei contem-

ptum Dei in præcedentibus admonitionibus. *Circumcidit præputium filii sui.* Quare non dicit filiorum? Quia forsitan mater unum sibi videlicet majorem natu proprium et incircumcisum retinuerat. Alterum vero Moyses, qui circumcisus erat, quasi suum circumciderat: quod etiam innuitur ex interpretationibus nominum. Vel forsitan solum majorem filium secum ducebant, et minorem apud avum reliquerant.

(Exod. V.) *Flagellatique sunt qui præerant.* Nota quod diversi erant præpositi: quidam de Hebræis qui verberabantur; quidam de Ægyptiis qui verberabant illos et violenter exigebant opera ab ipsis præpositis Hebræis.

(Exod. VI.) *Et nomen meum Adonai non indicavi eis.* Quasi dicat: Quamvis ego qui sum omnipotens, apparuerim eis, tamen fortitudinem et potentiam meam, ad quam pertinet nomen meum Adonai, non indicavi eis; sed pietatem aut sapientiam indicavi, ad quas pertinet el, et eloyim. Aut sic: Nomen Adonai non indicavi ei, quod modo indicabo dans terram promissionis filiis Israel. Qui ergo hactenus omnipotentem me dixi, nondum me Dominum esse ostendi, sicut modo faciam, ut sciant jure se possidere, quod me tribuente accipiunt. *Super quam levavi manum meam.* Consuetudo est jurantis elevare manum ad sacra, ut per ea confirmet quod jurat, ita et Deus dicitur levasse manum suam propter illam terram, ut confirmaret eam in hæreditatem Abrahamæ. *Isti sunt principes domorum per familias.* Nota, non ponit hic omnes duodecim tribus, sed tres tantum, ut ad Levi, qui tertius fuit, veniat, et ut ab eo ostendat provenisse Moysen et Aaron, de quibus in præsentia agitur, pro quibus totum hoc dicit. *Iste est Moyses, et Aaron in die quo, etc.* Ne æquivocatione horum nominum de aliis et aliis intelligatur, determinat de illis: qui fuerunt in die illa, qua locutus est Dominus ad eos de educendo populo in Ægypto.

(Exod. VII.) *Vocavit Pharaon sapientes et maleficos:* in hoc et in aliis sequentibus miraculis semper Pharaon recurrit ad magos suos, tentans si possint eadem facere quæ et Moyses faciebat. Non enim putabat ea fieri divina potestate et voluntate, sed artificio et maleficio Moysi: et ita si facerent eadem, tunc propter hoc videbatur ei se non debere dimittere populum. *Projecerunt singuli virgas suas, quæ versæ sunt, etc.* Totum hoc faciebant dæmones sive in veritate formas rerum mutant, sicut videbant, sive potius visum hominum decipientes, et magis illis famulantes; et se cogi per incantationes eorum deceptorie simulantes. De illo vero serpente, quem fecit Moyses, non est dubitandum, quin verus fuerit, et sibi alios devoratos incorporaverit. *Egredietur ad aquas: causa spatandi. Super ripam fluminis, scilicet Nili. Feceruntque similiter.* In aliis aquis.

(Exod. VIII.) *Digitus Dei est hic.* In hoc gravissime peccavit, quia scienter. *Ut non sint ibi muscæ.* Hoc idem intelligendum est de aliis plagis.

(Exod. X.) *Non videbo ultra faciem tuam.* Subaudi, nisi me accerseris prius; quia vidit postea eo accersente.

(Exod. XI.) *Dices ergo omni plebi.* Per recapitulationem debet intelligi hoc esse dictum, et jam ante nuntiatum esse a Moyse omnibus Hebræis, ut in ultima plaga tali die hoc facerent. *Dabit autem Dominus gratiam.* Hinc innuitur verum esse, quod non mutuo, sed dono postulaverint.

(Exod. XII.) *Mensis iste vobis principium mensium, etc.,* quod dicit, Dominum dixisse, totum est intelligendum per recapitulationem: et longe ante Dominum dedisse Moysi præcepta, et per eum cæteris indicasse de agno sive hædo accipiendo, decimo die et servando usque in quartumdecimum diem primi mensis, et tunc immolando, et de superliminari, et postibus liniendis sanguine agni contra angelum percussorem, qui transiturus erat per Ægyptum ad primogenita Ægypti interficienda eadem decima quarta nocte, et multa alia istis adjacentia, quæ necesse est eos ante scivisse, ut in ista nocte ad exeundum essent parati. *Masculus anniculus:* Per duo, scribendum est, id est unius anni. Assumet vicinum: ita tamen ut ille assumptus non idcirco dimittat suum immolare. *Tolletis, et hædum:* qui non habebit agnum, saltem hædum immolet secundum ritum agni. *Immolabitque eum universa multitudo:* non ut omnes unum, sed ut nulla domus careat suo. *Est enim phase,* non quia erant transituri filii Israel, sed quia Dominus erat transiturus in angelo exterminatore: quod sequens littera, innuit ibi scilicet: *Et transibo.* Quod autem addit: *Nocte illa,* non ista, signum est per recapitulationem esse dictum, quidquid hic præcessit de agno paschali, et cæteris coherentibus. *Habebitis autem hunc diem in monumentum.* Hic dat præceptum de Pascha deinceps celebrando in commemorationem hujus facti: quod totum, sicut et prædicta, per recapitulationem hic dicitur quod ibi notatur. *In eadem enim die educam exercitum, etc. Nullus vestrum egredietur, etc.* Hinc, apparet quod in nocte tantum acceperunt licentiam; in die autem decimo quinto egressi sunt. *Incurvatusque, populus adoravit, etc.,* quando scilicet audierunt hæc præcepta Domini per Moysen. Et egressi a concione, quam habuerat Moyses, fecerunt sicut præceperat, quando ventum est ad determinatum tempus, et tunc scilicet *in noctis medio, etc.* Quasi dicat: Dominus complevit sicut ante per Moysen promiserat. *Neque enim erat domus in qua non jaceret mortuus.* Mirum est si in unaquaque domo fuit aliquis primogenitus. Sed esse potuit in armentis vel pecudibus, et si in hominibus defuerit; vel eum tali determinatione in qua scilicet esset primogenitus, non erat domus, etc. Vel forsitan Dominus tunc ita fecerat, ut in omni domo esset aliquis primogenitus. *Tulit igitur populus conspersam farinam:* non ex præcepto Dei hoc factum est, vel ex articulo temporis, ut quidam falso existimant, cum Hebræi jam longe ante didicerant se illo die exituros ex

Ægypto; sed secundum consuetudinem terræ illius, in qua farina conspergi solet, et ita reservari ut quotidie panis coquatur quantum opus est. *In una domo*, id est unus in una; ita quod nihil efferratur de carnibus.

(Exod. XIII.) *Sanctifica mihi omne primogenitum.* Pro interfectis primogenitis Ægyptiorum. Sanctificabantur autem in opus levitarum, ut se eis redimerent, qui pro eis Domino serviebant, pro toto Israel. *In columna nubis, et ignis.* Una et eadem columna erat contra calorem obumbrans, et contra tenebras illuminans, ut dux esset utriusque temporis.

(Exod. XIV.) *Contra Beelsephon in conspectu ejus.* Illud ejus posset referri ad Beelsephon, et tunc plana est littera; vel ad Pharaonem ut interponatur relativum ejus ad quod refertur, præter consuetudinem, sicut est illud: *Fundamenta ejus in montibus sanctis* (Psalm. LXVIII), etc. *Tollensque se angelus Domini.* Aliquando Domino, aliquando angelo factum attribuitur; quia revera angelus Domini minister aderat, et Dominus in ipso et per ipsum operans. *Abiit post eos*, ut defenderet eos per nubem: suis lumen, aliis tenebras per eadem simul faciens. *Ægypti ingressi sunt post eos.* Quæritur si non videbant eos præcedentes propter nubem interpositam, quomodo sequi potuerunt? Aut si videbant miraculum maris, quomodo ausi sunt eos persequi? Ad quod respondetur, quod non poterant eos videre perfecte, et tamen quia abire eos sentiebant, per aliam viam pedetentim eos sequebantur nescientes se vel illos mare ingredi. *Et ecce respiciens supra castra per columnam.* Quid est quod per nubem dicitur, Deus respicere super castra, nisi hoc scilicet quod nubes, quæ prius tenebras faciebat Ægyptiis, lucem præbuit eis? Sed ad confusionem eorum totum hoc factum est, scilicet ut viderent se in arcto. *Interfecit exercitum*, etc. Breviter totum negotium comprehendit, et deinde prolixius idem repetit, ibi scilicet: *Dixeruntque Ægyptii*, etc. *Fugientibusque Ægyptiis*, etc. Prius fugati, et prostrati sunt a Domino Ægyptii; ad ultimum aquis obvoluti.

(Exod. XV.) *Abyssi operuerunt eos.* Ex nimia lætitia sæpe idem aliter, et aliter replicatur. *Congregati sunt abyssi*, id est profunditates undarum et aquarum. *Flavit spiritus tuus, et operuit eos*: divinæ potentiæ notat facilitatem. Quasi dicat: Quam facile aliquis flando projicit pulverem, tam facile tu eos interfecisti. *Devoravit eos terra.* Uno communi nomine duo inferiora elementa vocat, sicut et tibi. *Formatis igitur cunctis animalibus de humo*, et alibi: *In principio creavit Deus cælum et terram*, etc. *Ascenderunt populi, et irati sunt*, etc. Hucusque de re præterita canticum. Amodo quidquid sequitur, prophetia est de futuro. Ex tanto enim gaudio, quod in præsentem habebant, Spiritus sanctus in corda eorum intravit, et omnes idem prophetati sunt. *In æternum et ultra*, id est per præsens sæculum totum, et etiam per futurum. Vel per spatium totum, quod cum mundo incæpit, et cum mundo finiet: et

ultra, non quantum ad spatium, sed quantum ad dignitatem, scilicet super omnes et super omnia. *Sumpsit ergo Maria*, etc. Hoc factum est postquam viri cantaverunt, ut mulieres idem quod viri ceccerant et ipse quoque canerent.

(Exod. XVI.) *Vespere comedetis carnes, et mane saturabimini panibus.* *Vespere*, quando plena satietas convenientior. *Mane*, solito pane contenti. *Quasi tusum pilo*, scilicet qualis est grossa farina attrita in pilo, id est pistillo. *Sed dimiserunt, quædam ex eis usque mane.* Diffidentes, ne in crastino non inveniretur manna. *In die vero sexta collegerunt cibos duplices.* Videtur, quod per miraculum collegissent; quia, et si hoc Deus præcepit Moysi, nondum tamen inventum est Moysen præcepisse populo, sed quasi admirans respondit principibus. *Hic est sermo quem præcepit*, etc. Vel possumus intelligere Moysen ita præcepisse, quamvis nondum Scriptura dixerit. *Cras quidquid est operandum facite hodie; et quæ coquenda*, id est quæ oportebat facere, vel coquere si non esset Sabbatum, facite vel coquite hodie; quia cras requies Sabbati. *Usquequo non vultis credere mandata mea, et legem meam?* Nondum lex erat data; sed legem vocat quodlibet mandatum, sicut de observatione Sabbati, et de mensura gomor. *Quasi similæ cum melle*, id est mellitæ similæ. Alii tamen dicunt, quod sapiebat unicuique quod magis appetebat. *Imple gomor ex eo, et custodiatur.* Hoc dictum est per anticipationem.

(Exod. XVII.) *Cur tentatis Dominum?* Tentare Deum est eum postulare aliquid ad experiendum, an Deus hominem diligat ex quadam diffidentia. *Manus Moysi erant graves*, quia tota die steterat elevatis manibus. Lassus erat, nec poterat ultra levare manus, nec etiam stare; unde sedere eum fecerunt Aaron, et Hur, et manus ejus levaverunt. *In ore gladii.* In instantia gladii. *Scribe hoc monumentum in libro*, ne oblivioni tradatur in futuro.

(Exod. XVIII.) *Cumque intrasset tabernaculum.* Quidam sunt qui intelligunt hoc de tabernaculo Domini, et dicunt hoc esse dictum per anticipationem; sed non oportet, neque enim unquam in tabernaculo Domini immolavit, vel etiam illud intravit, quia gentilis erat.

(Exod. XIX.) *In die hac*, id est tertia die, sicut et tertio mense. *Jam nunc veniam ad te*, id est in tertia die ab ista quando danda erat lex. *Nuntiavit ergo Moyses verba populi ad Dominum.* Ex brevitate prætermittit quod Moyses prius tulerit verba Dei ad populum, et ille omnia concesserit se facturum; sed istam concessionem statim dicit Deo nuntiatam per Moysen. Vel dicere possumus, quod totum est interpositio ab illo loco. *Cumque retulisset Moyses*, etc. Ad hunc locum, ita quod hic versus ordine narrationis debet cohærere cum præcedentibus; et tunc tota illa interpositio sequi, hoc modo. Respondit universus populus se facturum; hoc nuntiavit Moyses Domino. *Cum retulisset*, etc. Ait ei Dominus: *Jam nunc*, etc. *Confodietur jaculis.* Expressius

fortasse dixisset, jactibus, ut intelligatur lapidum A ictibus, in eum divinitus volitantibus necandus. Præterea præmisit, manus, scilicet hominis, non tanget eum. *Ne ascendatis in montem*: cum cœperit clangere buccina, tunc ascendant, id est non ascendant; donec clangat buccina. Quidam volunt humanam ecce buccinam institutam ad hoc officii signum intimandum populo; sed mihi verisimilius videtur divinam fuisse. Quod autem sequitur. *Tunc ascendant montem*: mirum est, cum ante prohibitum sit etiam tangere montem. Et dicunt quidem, quod prohibitum est, tangere dum Dominus adest; permissum vero, non præceptum etiam ascendere quando abest, vel recedit: quod hic innuitur secundum hanc sententiam, et quando debebant non tangere. Quando autem licebat ascendere, diverso sonitu buccinæ indicabatur. Mihi autem probabilius videtur, quod hic dicat ex præcepto debere ascendere in montem usque ad ejus radicem, non usque ad cacumen. Unde in sequentibus præcipitur Moysi providere ne transgrediatur populus terminos constitutos, id est ne usque ad collem vel usque ad cacumen ascendat: quod ad mortis pœnam erat interdictum. *Cumque lavissent vestimenta*. Mirum videtur dicere, scilicet post vestimenta abluta die tertio ab ablutione futuros paratos, et post ablutionem præcipere. Sed fortasse talis erat ordo sanctificationis, ut statim a primo die lavarent vestimenta, deinde ad immunditiis abstinentes, et jejunantes ita se in tertium diem pararent, quod voluit innuere. *Moyses loquebatur, et Dominus respondebat ei*. Nota ordinem, paulo ante educebat populum de castris: hic dicitur loqui cum Domino, et statim subjungit: *Descendit Dominus, et vocavit Moysen in cacumen montis*. Loquebaturne Moyses cum Domino, dum in imo erat cum populo? Non ita est credendum, sed aliquantulum confundit ordinem narrationis, qui talis est: dum Moyses erat in imo ad educendum populum, Dominus descendit in montem, et vocavit Moysen ad cacumen montis, et ita colloquebantur: et in hac colloquutione præcipitur Moyses descendere ad populum, et contestari, ne transeat terminos constitutos cupiditate videndi Deum, ne moriantur. Contra quam præceptionem dixit Moyses ad Dominum: *Non poterit vulgus ascendere*, etc. Quasi dicat: non liceat eis ascendere et audire te. *Quis te igitur audiet?* Ad hoc Dominus respondet: *Vade, et descende; et item ascendes ad me, tu et Aaron*. Quasi dicat: Ut ego vobiscum loquar ea, quæ non poterit populus a me audire. Et ita notantur duæ locutiones Dei: una, quæ fuit prima in decem mandatis communiter ad totum populum; secunda privata ad Moysen in cacumine montis.

(Exod. XX.) *Ego sum Dominus*. Hæc cunctis audientibus locutus est: et totum, quod sequitur, pertinet ad primum mandatum usque: *Non assumes nomen Dei tui in vanum*; et illinc usque ad: *Memento diem Sabbati*, etc., ad tertium: *Visitans iniquitatem patrum in filios in tertiam et quartam*

A *generationem*. De illis filiis proprie constat hoc ecce dictum, quos genuere patres post peracta maleficia: et merito parentum puniuntur, sicut aliquod membrum ipsorum; quia in ipsis malefactoribus quodammodo erant seminaliter, et peccabant; unde claudi et cæci pro scelere parentum nascuntur. Quod vero dixit *in tertiam, et quartam generationem*, ideo dictum est, quia usque illuc solent parentes vivere, et videre possunt propter peccatum suum suos posteros damnatos. Vel possumus dicere, quod ponit finitum pro infinito: sicut, et ex altera parte honorum faciens misericordiam in millia, iis qui diligunt, etc. Et quia ob bonitatem patrum melius fiat a Domino ipsis filiis, non est dubitandum. *Diem Sabbati sanctifices*. Quatuor memorantur Sabbata in divina Scriptura: primum Dei, in quo perfectis operibus suis requievisse dicitur; secundum illud quod populo Israel observandum mandatur; tertium illud, quod populo Dei spiritualiter custodiendum præcipitur. Quartum illud quod in repromissione, Sabbatum pro Sabbato, suis Deus dilectoribus pollicetur. Primum, scilicet Dei tantum fuit sacramentum secundi, id est legalis Sabbati: quod item sacramentum fuit nostri Sabbati, in quo debemus cessare ab omni opere pravo; sed et istud etiam nostrum Sabbatum sacramentum est, et meritum illius futuri sabbatismi, ubi accipietur Sabbatum pro Sabbato. Duo igitur sunt sabbata exterius, unum Dei, et unum hominis: et duo interiorius, unum Dei, et unum hominis. Primum, et ultimum sunt Domini: duo media hominis. *Non concupisces domum*, etc. Si quis velit facere de primo mandato duo, tunc faciet istud unum; sin autem primum indivisum reliquerit, oportet istud distinguere in duo; et præponere præceptum de aliena uxore, ei quod est de aliena possessione, et non interponere. *Dixit præterea Dominus ad Moysen: Hæc dices*, etc. A modo ad solum Moysen loquitur Dominus præcepta, et judicia: quæ omnia quasi explanatio sunt decem prædictorum mandatorum. *Altare de terra facietis mihi*. In sequentibus tamen factum est æneum. Sed, et illud tantum terra implebatur, quando sacrificia fiebant: et hæc est sententia Judæorum de altari.

(Exod. XXI.) *Et percusserit quis mulierem, volentem juvare alterum virum, contra quem ille pugnat. Filium quoque et filiam, non illius cujus est bos, sed alterius: quod apparet per hoc quod subjungit de servo*.

(Exod. XXII.) *Maxime si conductum venerat pro mercede operis sui*: quasi dicat: Tunc non reddet quis mutuo acceptum, quando præsentem domino illud amittit: sed et illud præsertim non reddet, quod conduxerat præsentem domino, similiter amittit; et hoc dicit littera, *quod venerat*, id est venditum erat; non quidem finaliter, sed et pro mercede sui operis, id est quam mercedem expetebat suum opus, id est usus; ut referatur *suum* ad rem conductam. *Ipsum est enim solum quo operietur*. Hic de pau-

perrimo loquitur, qui non habet nisi unum vestimentum, nec vivere posset si ei non redderetur. Ne autem dives amittat suam pecuniam poterit inducere testes, et coram eis reddere illi vestimentum, postea requirat si voluerit.

(Exod. XXIII.) *Nec junges manum tuam.* Consuetudinem confirmationis notat. *Non declinabis in iudicium pauperis.* In hoc præcepto prohibet contemptum, ne pro parva re dimittat iudicium. *Scitis animas advenarum,* id est affectus, quam leviter contristentur. Nomen meum est in illo. Gloriam et potentiam meam manifestabo per illum.

(Exod. XXIV.) *Moysi quoque dixit: Ascende ad Dominum tu, et Aaron, etc.* Ecce confusio ordinis: quomodo enim præcipitur hic ascendere Moyses in montem, qui secundum competentiam narrationis cum eo est in monte, et solus audit iudicia, quæ prophetat ad populum? Sed sciendum est, quod secundum ordinem rerum gestarum oportet hic interponi totum sequens capitulum ab eo loco. *Venit ergo Moyses, et narravit plebi, usque, Ascenderuntque Moyses et Aaron, etc.,* et tunc congrue concordat istud capitulum, in quo præcipitur Moyses ascendere cum illo in quo ascendit; et illud secundum capitulum, *Venit ergo Moyses, etc.,* concordat cum præterita narratione, in qua exponit Moyses quæ ipsi præceperat Dominus. *Ascenderuntque Moyses, et Aaron, etc.* Hic tertio ascendit Moyses. Primus enim ascensus ejus fuit in die quo venerunt in montem Sina, sive primo, sive tertio mensis, in quo admoniti sunt de purificatione ad suscipiendam legem tertia die. Secundus ascensus fuit post audita decem mandata a Domino, ad audiendum iudicia quæ hucusque narrata sunt. Modo ascendit tertio ducens secum Aaron Nadab, et Abiu, et septuaginta seniores de Israel, qui essent ei testes. Unde omnes illi ascenderunt cum eo versus medium montis usque dum viderent Deum, et statim jussi sunt omnes redire præter Josue: de quo tamen non est omnino certum, an cum Moyse per illos quadraginta dies manserit in monte. Quod vero sequitur statim: *Dixit Dominus ad Moysen: Ascende ad me in montem,* sic intelligendum est, ut de colle in quo erat ad altiora montis procederet. Nec tamen adhuc ad ipsum cacumen montis vocatur; sed in sequentibus ubi dicitur: *Septima autem die, etc. Expectate hic.* Non puto, quod in colle eos præceperit expectare, sed in planitie cum populo, quod exigit sequens littera. *Si quid natum fuerit questiones, etc. Cumque ascendisset Moyses:* Recedens ab Aaron, et senioribus aliquantulum progrediens versus cacumen, non tamen ad ipsum accedens ante septimum diem, in quo iterum vocabitur.

(Exod. XXV.) *Ut tollant mihi primitias.* Primitias dicit non segetum, quod exigeret proprietatis vocabuli: sed partem quamdam separatam destinatæ pecuniæ ejusque in opus divinum ad construendum tabernaculum, sicut primitiæ solent Deo separatim dari: quantum quisque vult non pars determina-

ta, sicut decima, et hoc notat littera quæ sequitur: *Qui offert ultroneus.* Non enim vult ut cogantur; sed quisque quantum vult, offerat. *Faciesque supra coronam auream per circuitum.* Ista improprie dicitur corona, non enim est rotunda, sed ad formam, et quantitatem arcæ, quædam gyratio (quæ, et limbus) flebat per circuitum in superiori parte arcæ. *Faciesque illi labium aureum.* Labium istud erat quædam gyratio dependens, sicut supradicta corona erat gyratio erecta. *Coronam interrasilem.* Similiter de ista corona dicimus, sicut et de supradicta, quod erat scilicet limbus quidam adhærens mensæ, et de ipsa mensa sculpta secundum ejus quantitatem. Quod dicit, *interrasilem,* sic est intelligendum, quod artificiose erat sculpta admodum annuli torno rasi. Quod dicit: *Et super illam alteram coronam aureolam:* significat eam de simplici opere, sed tamen auream, et minorem inferiore, et similiter adhærentem ei continue quasi idem. *Item coronam interrasilem altam quatuor digitis,* id est ambitum labii, qui corona dicitur non pro rotunditate, sed pro circuitione. Quod autem sequitur. *Et super illam alteram coronam aureolam,* id est auream, hebraica veritas habere non videtur. *Subter coronam auream erunt circuli* modo duas illas coronas quasi unam coronam dixit, et ostendit annulos, qui erant in pedibus arcæ ad eam portandam, statim juxta mensam, et non versus terram in imo erant.

(Exod. XXVI.) *Opere plumario.* AUGUSTINUS: « Pluma est acus per quam facto jam panno inferuntur fila aurea aut argentea, ut fit aurificium [auriphrigium] aut diversæ figuræ in ipso panno. » *Quod autem superfuerit in sagis, etc.* Constructio distorta est: sensus autem talis est, quod superabundantia sagorum ultra cortinas unum sagum est, secundum longitudinem tabernaculi, ex cujus una medietate operatur una frons tabernaculi, et ex altera medietate reliqua frons et duo cubiti in longitudine sagorum omnium protegentes ex toto usque ad terram latera tabernaculi. *Et una omnes compago retinebit,* id est eadem consimilis junctura ligabit omnes. *Facies et vectes de lignis Sethim quinque.* Non potest teneri, quod ejusdem numeri vectes lateris, et frontis erant, sed illi sex cubitorum erant, isti vero duorum. *A summo usque ad summum,* id est in medio duarum extremitatum.

(Exod. XXVII.) *Facies in usus ejus,* id est altaris Lebetas ad suscipiendos cineres, et forcipes atque fuscinulas, et ignium receptacula. In Hebræo sic habetur. *Facies ejus ollas, ad suscipiendos cineres ejus, et ejus palas, et ejus pelves. et ejus uncinos, et ejus ignium receptacula.* Palas videlicet ad tollendos cineres; ollas ad suscipiendos; pelves ad sanguinem fundendum; uncinos ad tollendas carnes de cacabis; ignium receptacula, ad portandas prunas. Sequitur: *Craticulamque.* Subauditur facies ei: *in modum retis æneam, per cujus quatuor angulos erunt quatuor annuli ænei, quos pones subter avutam altaris: eritque craticula usque ad*

altaris medium. De hac craticula magna ambiguitas est tam apud Hebræos quam apud nostros, præcipue cum hebraica veritas non nihil a nostra translatione discrepare videatur. Sic enim ibi habetur. Facies nuchhar facturam retis ænei : et facies super rete quatuor annulos æneos super quatuor fines sive cornua ejus ; et dabis illam scilicet nuchhar, sive pones illud scilicet rete subtus fundum aræ de subtus, eritque rete usque ad altaris medium. Secundum hanc itaque lectionem non videtur nuchhar craticulam sonare, cui assandæ carnes superponerentur, sed opus quadrangulum propter levitatem undique perforatum in similitudinem vasis factum, in quo quasi sedere altare videtur, cui parietum altitudo altare ambiens usque ad medium altaris elevata esset, in cujus quatuor angulis sursum quatuor annuli pendebant, per quos vectibus insertis altare ipsi insidens portaretur. Altare enim alios annulos non legitur habuisse, quibus portaretur præter annulos retis. Sed hoc rete utrum seorsum per se ab altari divisum, et separabile esset, et suo fundo inferiorem partem altaris contineret, et sic parietibus suis altaris parietes ambiens includeret : an deorsum inferiori margini parietum opere fusili cohæreret, et aliquo intervallo latitudinis fundo suo in circuitu a parietibus remotum sic tandem parietes suos usque ad medium altaris erigeret ; non satis patet, nisi quod sequens dispositio convenientior videtur. Quidam hoc altare nec tectum desuper nec fundum deorsum habuisse dicunt, sed parietes tantum positos terra repleri. Secundum quod dicit : (*Supra*, cap. XX.) *Altare de terra facietis mihi, et in ejus arca superiori ignem construi*, ubi holocausta imposita cremabantur. Fuerunt etiam qui assererent inter parietes altaris craticula posita, et usque ad medium altitudinis ejus, erecta sub ipsa craticula arula parva formata ; in eadem ignem exstrui per ostium ad orientalem altaris parietem patens, et sic carnes craticulæ superpositas introrsum cremari fumo per os altaris desuper apertum egrediente, et ne forte de ligneis introrsum altaris parietibus igne vicino comburentis aliqua suspicio nasceretur, eadem ligna incombustibilia asseverant. Sed si hæc ligna talia fuisse putanda sunt, ut vel aqua vel igne omnino corrumpi non possent ; quid opus fuerit æneis laminis extrinsecus, tegi non videtur. Sed nec qualiter introrsum ipsa craticula vectibus suis apte collocaretur, aut quemadmodum per annulos ejus vectibus insertis altare portaretur, sive etiam quomodo sub illa arula interiori annuli craticulæ ponerentur, satis patere potest.

(Exod. XXVIII.) *Facies in rationali catenas sibi invicem cohærentes.* Non sic accipiendum quod dicit sibi cohærentes, quasi una catena alteri cohæreat, sed facturam catenæ exprimit, in qua circuli cum circulis cohærent, vel fila cum filis contorquentur. Unde pro eo quod nos dicimus cohærentes, Hebræus expressius habet : *plexas opere plexo et*

A spisso. Secundum Chaldaicum sonat terminatas, id est in oris sive marginalibus angulis, quasi in termino, id est fine rationalis positas. *Pones autem in rationali judicii doctrinam et veritatem.* Pro doctrina et veritate in Hebræo habetur *urim tumim* ורִימִם תּוּמִים. Nam *urim doctrina* sive *judicium* interpretatur ; *tumim veritas*. Hinc et sortes quibus antiquitus ad indicium veritatis utebantur, *urim tumim* dictæ sunt. Erantque characteres inscripti diversis litteris ; quibus projectis ex junctura litterarum de super apparentium quid faciendum sive vitandum foret vero indicio monstrabatur : *Pones in rationali judicii doctrinam et veritatem*, hæc nomina scilicet in textura *In conspectu Domini semper.* In solitis horis, quando ministrabatur coram Domino. *Facies et laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere celatoris, Sanctum Domino*, has duas scilicet dictiones. Pro eo quod nos habemus *Sanctum Domino*, in Hebræo habetur *anoth adonay*, hoc autem nomen, id est *adonay*, quatuor litteris scribitur, *he, ioth, beth, vau*, quod interpretabatur *iste principium passionis vitæ* et ineffabile dicitur ; *Semper in fronte* : congruo scilicet tempore, *Tunicam de bysso factam stringes*, id est compones vel adaptabis. *A renibus usque ad femina*, id est femora ; tantum protenditur caro turpitudinis quamvis ultra extendantur feminalia.

(Exod. XXIX.) *Sanctificabisque et pectusculum consecratum et armum.* Hucusque quæ dicit ad præsentem pertinent consecrationem Aaron et filiorum ejus quæ vero sequuntur ad futuram deinceps consuetudinem, ut scilicet, quia sacerdotes in consecratione sua de pacificis suis obtulerunt pectus et armum, hæc eadem accipiant a filiis Israel de pacificis eorum lege perpetua. *Sanctificabis*, id est confirmabis, et nota quod primus aries fuit oblatum in holocaustum. Secundus in pacifica. Unde Dominus habuit suam partem armum et adipem : et Moyses qui obtulit pectus ; Aaron cujus erat oblatio, reliquas carnes quas cepit, et comedit cum filiis suis in atrio tabernaculi, sicut deinceps facturi erant filii Israel. *Et erit sanctum sanctorum*, id est sanctum ad sanctas hostias sacrificandas.

(Exod. XXX.) *Compositionis alterius, quam illius de qua dicturus sum. Quando tuleris summam, filiorum Israel*, id est quando numerabis eos, quod fiet in libro Numerorum. *Et mensuram ponit cassæ myrrhæ. Calami olei*, id est cujusque speciei : *Non facies aliud*, ad usum scilicet communem.

(Exod. XXXI.) *Ecce vocavi ex nomine Beseleel, etc.* Hinc oritur mihi insolubilis quæstio (48^o) ; quia legitur in libro Paralipomenon, quod Caleph fuit pater Hur et ille Caleph non habuit nisi quadraginta annos in exitu ab Ægypto : Beseleel igitur modo non habebat nisi duos annos ad summum.

(Exod. XXXII.) *Audiens autem Josue tumultum populi, etc.* et in ascensu et descensu legitur Josue

(48^o) Solutio habetur apud Nicolaum de Lyra in expositione hujus capituli.

fuisse cum Moyse, sed non legitur cum eo in monte permansisse? unde etiam dubitatio orta est. Utrum ibi tandiu cum Moyse jejuneravit, an non. *Confregit eas.* etc. Utrum ex humano affectu, an ex divino in instinctu hoc fecerit, non patet. *Tu nosti populum quod pronus sit ad malum.* Quod non potuit prohibere, dolens passus est ita tamen quod pretiosis ornamentis, quæ magis diligebant spoliavit eos, ut saltem per hoc reprimeret eos a stulta voluntate illa; nec tamen potuit. *Egressus est hic vitulus;* opere scilicet hominis, non miraculo. *Et inter hostes nudum, et spoliatum a pecunia supradictorum ornamentorum;* hostes vocat adjacentes gentes. *Si quis est Domini, jungatur mihi,* id est, si quis habet zelum Dei, accipiat mecum vindictam de populo peccante. *Dele me de libro tuo.* Non ex ratione, sed ex impetu humanæ affectionis et fiducia magna in Deum hoc dicit. Et quod non fuerit crudelitas in occidendo, ostendit magna pietas, quæ secuta est in orando. Scribi autem in libro vitæ aut deliri, dupliciter intelligitur; aut secundum præscientiam Dei, aut secundum præsentem statum, secundum quem quandoque contingit, quod si talis permaneret aliquis salvaretur; sed quia præsentem quam habet justitiam deserit, dicitur deleri de libro vitæ, in quo Deus eum tunc scripsit, quando illam justitiam ei dedit. Secundum præscientiam vero qui scriptus est nunquam secundum eandem delebitur. *Percussit ergo Dominus populum,* scilicet supradicta interfectione quam fecerunt Levitæ. Unde etiam apparet hoc instinctu Dei esse factum, non malivolentia Moysi.

(Exod. XXXIII). *Ne disperdam te.* Iratus aliquando tua stultitia si tecum essem assidue. *Semel ascendam in medio tui, et delebo te.* Comminatio est, et nota, quod dicit, *ascendam.* Est enim ascensus, vel ab inferioribus ad superiora vel ab occultis ad manifesta, sicut hic. Promittit enim se manifestare eis cum malo eorum. *Depone ornatum tuum,* id est primum tabernaculum in quo consulebatur Dominus antequam factum esset illud magnum, de quo Dominus instruxit Moysen in monte, vel *depone,* id est extra casa fige. *Ut sciam quid faciam,* humano more loquitur. *Ornatum suum in monte Oreb* Prope montem erat tabernaculum quandiu Moyses morabatur in monte; et ibi Aaron, et septuaginta seniores tractabant de dubiis, quæ ferebantur ad eos de castris. Postquam autem populus peccavit, et Moyses descendit, præcepit Dominus, ut tabernaculum removeretur a monte Oreb versus populum. Moyses vero tunc extra castra, non intra, ipsum locavit. *Vocavit nomen.* Non modo, sed ante, ut pro plusquam perfecto perfectum accipiamus. *Novi te ex nomine.* Magnum signum est dilectionis, quod rex non negligens servum suum ejus proprium nomen cognoscit, et eo illum ad se vocat. Ita hic De Deo, et Moyse intelligendum est, quod dederat ei Deus specialem gratiam præ cæteris, sicut proprium nomen specialem proprietatem significare habet. *Ostende*

PATROL. CLXXV.

A mihi faciem tuam, id est præsentiam tuam. *Requiem tibi dabo,* ducendo in terram promissionis. *Ostendam tibi omne bonum:* hoc erit in futuro, in quo visio Deo erit vita æterna. Et in præsentem: *Vocabor in nomine Domini,* scilicet faciam me vocari Deum ducem vestrum ex miraculis quæ faciam. Et si quis causam quærat quare ego hoc faciam; non est alia causa nisi, quia volo: et hoc est, *Misererbor cui voluero;* etc.

Et hæc in Exodum: in reliqua enim capita nihil scriptum ab Hugone nostro hactenus comperi.

SEQUUNTUR ABNOTATIUNCULE EJUSDEM IN LEVITICUM, QUARUM HÆC SUNT CAPITA:

De nomine Levitici et quinque in eo distincte tractatis: quæ sunt sacrificia, personæ, tempora, loca, et causæ. Cap. I, quod in Pentateuchon est cap. IX.

De sacrificiis, oblatione et libatione. Cap. II et X. De personis a quibus fiunt prædicta. Cap. III et XI.

De temporibus offerendi. Cap. IV et XII.

De locis, causis et expositione litterali. Cap. V et XIII.

CAP. I et IX. — *De nomine Levitici, et cæteris jam dictis.*

Liber Leviticus Hebraice dicitur *Vagethra*, quod sic sonat ac diceretur *vocavit*. A principio namque suo nomen accepit more Hebraicorum voluminum, quæ a principiis suis nuncupari solent. Hic nobis leviticus dicitur, a levitis; quia in eo de ministerio levitarum plenius tractatur. Quinque namque sunt: id est sacrificia quæ Deo offeruntur, et personæ a quibus offeruntur, et tempora quando offeruntur, et loca ubi offeruntur, et causæ pro quibus offeruntur: quæ in hoc libro distincte tractantur. Nos ergo de singulis, quantum ratio introductionis expostulat, aliquid prælibare oportet.

CAP. II et X. — *De sacrificiis, oblatione et libatione.*

In primis igitur triplex nobis eorum, quæ rite offeruntur, discretio occurrit: aut enim de animalibus oblatio fiebat, et sacrificium dicebatur, aut in sicca materia, veluti in pane aut farina, sive in eis, quæ ex his conficiuntur, quæ propriæ oblatio vocabatur; aut in liquoribus, quale est vinum et cætera hujusmodi: quam Scriptura specialiter libationem appellat. Quamvis igitur aliquando Scriptura, et sacrificium oblationem, et vicissim oblationem sacrificium appellare consueverit magis tamen proprie sacrificia de animalibus, oblationem de siccis, libationem de liquidis accipiendum putamus. Porro sacrificiorum alia holocausta dicebantur, quia tota cremabantur; alia sacrificia in quibus pars cremabatur, pars reservabatur: alia pro peccato sive delicto offerebantur, in quibus præter id quod in holocaustum Domini cremabatur; reliquum totum in esum sacerdotum cessit. Alia pacifica dicebantur, quæ vel pro gratiarum actione, vel pro solvendo voto, vel pro spontanea devotione offerebantur. De quibus pars in igne altaris cremabatur, pars autem, id est pectusculum, et armus dexter sacerdotum erat,

reliquum offerentes acceperunt. In holocausto sacerdos, qui ipsum holocaustum obtulit, solam peltem accepit. In sacrificiis præter adipem et renunculos, et reticulum jecoris, et alia quæ ignis consumpsit, reliquum totum sacerdotum fuit. In pacificis similiter adipem, et omnem pinguedinem intrinsecam, et duos renes cum adipe quo teguntur ilia, et reticulum jecoris cum renunculis; et sic de quibus foret, caudam etiam cum renibus, et universa vitalia ignis altaris consumpsit; pectusculum, et armum dexterum sacerdos habuit; reliquum totum iis qui hostiam pacificam obtulerant remansit. Item in holocausto, quando de armentis vel pecoribus immolatio fiebat, masculina tantum offerri jussa sunt. In sacrificiis autem, pro peccato atque delicto, sive in pacificis, tam femina quam masculina poterant immolari: eo videlicet ordine, quo ea lex immolari præcepit, ut videlicet in sacrificio pro peccato, cum quis de populo peccaverit per ignorantiam, capram jubeatur offerre; in pacificis autem marem vel feminam pro voto offerentium quia gratuita erat oblatio quisque offerre poterat. Porro pacifica sive sunt sive propterea, quod non pro culpa aliqua offerebantur, sive quia pacem fecerunt ex omni parte, unicuique, quod suum est tribuentes; quia in eis pars in sacrificiis Domini cremabatur, pars sacerdotibus cedebat: reliquum offerentium erat. Pacifica autem vel pro gratiarum actione offerebantur, cum videlicet aliquis de periculo liberatus in gratiarum actione Domino munus obtulit, vel pro voto solvens promissum, vel spontanea voluntate offerens.

Quando vero oblatio fiebat, aut de simila, id est subtili farina, illam esse oportuit; aut de panibus coctis in libano; aut de patella sine fritura; aut de sartagine cum fritura. Similæ super fundebatur oleum, et thus super ponebatur: reliqua oleo superfundebantur sine thure. Mel autem et fermentum universaliter ab oblationibus Domini removetur. Nam, et quando primitiæ horum offerebantur, sicut aliarum rerum, non tamen super altare ponebantur, neque aliquid ex eis in igne altaris cremabatur, sed elevata tantum coram Domino, post a sacerdotibus suscipiebantur. Sal vero omnibus sacrificiis misceri præcipitur, id est oblationibus.

Libationem in liquidis accipimus, utpote in oleo et vino.

CAP. III et XI. — *De personis a quibus fiunt prædicta.*

Nunc igitur, quia ostendimus differentiam eorum, quæ offeruntur, consequens est ut distinguamus etiam personas a quibus offerantur: hoc est vel eos qui offerunt dona, vel eos qui pro ministerio offerunt sacrificia. Utrique enim offerre dicuntur, sive videlicet qui dant, sive per quos dant. Sacerdotum est sacrificia offerre; non unius specialiter ne si uni quotidie necessitas sacrificandi indicetur, a copula carnalis commercii prohiberi videretur secundum illud quod vir a quo exit semen coitus,

A sancta ingredi vel tangere prohibetur et immundus usque ad vesperam esse decernitur. Quotidiana vero sacrificia et oblationes vicissim ab omnibus sacerdotibus fieri potuerunt, excepto illo sacrificio, quo semel in anno in Sancta sanctorum summus pontifex per sanguinem intrare præcipitur; tamen quicumque sacrificium offerret, æqua erat portio omnibus sacerdotibus, et similiter dividebatur singulis.

CAP. IV et XII. — *De temporibus et causis in eis offerendi.*

Tempora offerendi diversa fuerunt. Erat enim sacrificium quod quotidianum dicebatur, propterea quod illud quotidie offerri oportebat. Singulis namque diebus duos agnos Deus immolari præceperat in holocaustum, unum mane, et alterum vespere: et hoc quotidianum et jure ac sempiternum sacrificium vocabatur. Singulis vero Sabbatis duos alios in holocaustum adjici, præter holocaustum quotidianum, ut essent simul quatuor, sancitum fuerat. Porro in Kalendis, id est in initiis singulorum mensium, quotidiano sacrificio addebantur in holocaustum duo vituli, aries unus, agni septem, et hircus pro peccato. Mense autem primo, id est mense phase, qui mensis novorum dicitur, præter agnum pascalem, qui quarta decima die ad vesperam immolabatur; sequenti, id est quinta decima die in holocaustum, quotidiano sacrificio addebantur vituli duo, aries unus, agni septem, et hircus pro peccato, eodem modo per singulos septem dies azymorum fiebat. In festo etiam primitivorum, quod septies post phase hebdomadibus transactis, id est quinquagesimo die (in quo de novis frugibus Domino panes offerre primum ceperunt, sicut in festo novorum falcem in segetem mittere, et de granis contractis oblationem facere) quotidiano sacrificio addebantur vituli duo, aries unus, agni septem. Quam videlicet diem quinquagesimum existimo computandum a sexta decima die primi mensis, quæ proxima sequitur post, quintam decimam, non a quinta decima, ut quidam existimant, qui illam videlicet sextam decimam esse putant, in qua primum falx in segetem mittebatur, et manipulus primitiarum coram Domino elevabatur; deinde prima die septimi mensis, hoc est, in festo tabarum, quotidiano sacrificio addebantur in holocaustum vitulus unus, aries unus; agni septem, hircus pro peccato, præter holocaustum Kalendarum. Hoc autem festum idcirco tabarum quidam appellatum credunt; quia tunc secundum revolutionem anni, expleto canone Scripturarum rursus ab exordio easdem scripturas legere et recitare ceperunt. Dehinc ejusdem mensis decima die festum expiationis sequitur, ubi affligere animas suas jubentur filii Israel, ut quidam arbitrantur pro peccato vituli quem fecerant morante Moyse in monte, ejus reatus veniam Moyses a Deo hoc eodem tempore impetrasse existimatur. Sic enim antiqua traditione perhibetur, quod lex quinquagesimo die post quintum decimum diem primi mensis, qui secundum

Hebræos sextus est tertii mensis, data sit in decem A mandatis ; post quem diem Moyses ascendens in montem ad Deum, quadraginta dierum jejuni- expleto, duas tabulas lapideas ejusdem præceptis inscriptas accepit, quas descendens ad montis radicem, viso vitulo, confregit. Rursumque ascendens post alios quadraginta dies in aliis tabulis quas Domino jubente ad similitudinem priorum fecerat ; eadem præcepta accepit. Sicque demum tertio ascendens quadraginta diebus, veniam pro delicto impetravit. Post quem nume- rum si duos dies adjicias, quorum primus inter primam, et secundam ascensionem ; secundus, inter secundam et tertiam fuisse creditur : deci- mus septimi mensis dies occurrit, qui merito dies B per singulos annos celebrari jussus est, et dies expiationis vocatur pro eo quod in eo animas suas pro commisso affligentes, pœnitentia culpam expiabant. Novissime festum sequitur scenopegia- rum, id est tabernaculorum, quod agebatur in recordationem peregrinationis, quia filii Israel exeuntes de Ægypto per desertum in tabernaculis habitabant. Quod festum a primo mense, quando egressi sunt de Ægypto ad septimum translatum est, quod duo simul festa celebrari convenienter non poterant, quod etiam post festum primitivo- rum, nisi prius collectis messibus, toti populo in unum convenire facile non erat. Quidam idcirco hoc festum septimo mense institutum putant, propter septem nubes, quibus populum de Ægypto C egredientem obumbratum ex antiqua traditione asserunt. Octavum diem, qui contra morem Veteris Testamenti celebrandus induci videtur, non ad hoc festum pertinere putant ; sed aliud per se esse festum, et alio tempore celebrandum, nisi quod ex dispensatione huic festo conjunctus est, ne forte populus, tum ex frequenti convocazione, tum ex imminente hieme, molestiam sustineret. Hoc autem ex Deuteronomii auctoritate probant, ubi in festo scenopegiarum non nisi septem dies commemorantur, quando ipsum celebrandum indicitur.

CAP. V et XIII. — *De locis, causis et expositione litterali Levitici.*

(LEVIT. I.) His breviter prælibatis, ad litteram ve- niemus (49). *Ad ostium tabernaculi testimonii.* In uno eodemque loco immolabantur, id est laniaban- tur a sacerdotibus, et offerebantur a populo victi- mæ, tam holocaustorum quam pacificorum et pro peccato, et pro delicto : qui locus diversis nomi- nibus designatur. Erant autem quinquaginta cubiti ab introitu atrii ex parte orientis usque ad introi- tum atrii scilicet, et testimonii : erant duo oraria, unum virorum Israel, et alterum mulierum. Inter hæc autem, et introitum tabernaculi erat altare holocaustorum, non tamen in ipso introitu, sed sursum versum austrum. Victimæ vero offerebantur juxta altare ad aquilonarem partem magis introi- tu tabernaculi, immolabantur : *Caput videlicet,*

et cuncta, quæ adhærent jecori. Ideo potius caput nominavit, quam pectus aut armum ; quia caput non solum per se offerebatur ab uno sacer- dotum vel levitarum, sicut cætera membra ; sed cum eo adhærentia jecori, et pede, intestina lota aqua jungebantur. Quæ quatuor unus sacerdo- tum elevabat, et ponebat in altare. Alii octo sacerdotes reliqua membra. Novem [vero sa- cerdotes offerebant membra holocausti omnia bene lota aqua. Duo vero alii offerebant sangui- nem, ut omnes simul essent duodecim. Decebat autem, ut illa, quæ in cultu Dei immolata erant, a pluribus etiam sacerdotibus offerrentur.

(LEVIT. II.) *Tollet pugillum plenum simile, et olei, ac totum thus.* Expressius dixisset pariter cum thure, totum thus, thure adjuncto, quod totum complectitur. *Sin autem de craticula fuerit sacrificium, æque simila oleo conspergetur.* In Hebræo pro craticula habetur marhesit, מרחשת, quod est proprie sartago ; in quo fritura sit, quod et sono ipsius nominis innui videtur. Nam marhesit *consiliatrix* interpretatur propter stridorem, videlicet frixuræ et susurrium sive murmur, quo consilientem imitari videtur. Ubi autem in Levitico habetur, oblatio de sarta- gine, in Hebræo est mahhebat, מחבת. Potest igitur ita distingui, michar, מימר, id est cribrum vel rete. Mahhebat, id est patella, ubi decoctio fit liquida, Marhesit, id est, sartago ubi fritura fit. *Nec quidquam fermenti ac mellis adolebitur in sa- crificio Domini. Primitias tantum eorum offeretis ac munera.* Non insequentibus dicet, quod cum hos- tia gratiarum panes duo fermentari offerentur. Ex quibus unus pro primitiis offeretur Domino, et erit sacerdotis, ut intelligatur quod hæc scilicet fermentum et mel, quando pro primitiis offerebantur, ni- hil de ipsis super altare cremabatur, sicut in aliis primitiis ; sed cedebant in usus sacerdotis elevata prius coram Domino. *Sin autem obtuleris munus primitiarum frugum tuarum Domino.* De oblatio- ne paschali hic intendit agere. *Offeres primitias tuas Domino, fundens super eas oleum, et thus im- ponens.* Ideo thus ; quia oblatio Domino est. *De qua adolebat sacerdos in memoriam muneris, partem farris fracti, et olei scilicet partem, thus vero totum adolebis,* ut non remaneat de ipso pars aliqua, si- cut de farre et oleo, sed totum comburatur. Hoc igitur in primitiis fermenti, et mellis non fiebat.

(LEVIT. III.) *Quod se hostia pacificorum fuerit ejus oblatio, etc.* Pacifica dicebantur sacrificia, quæ offe- rebantur ab iis qui, non præcedente delicto, sed quasi pacem habentes, Deo offerebant, vel ideo pa- cifica ; quia pacem faciebant, ad omnes unicuique suam portionem tribuendo. Omnes siquidem ex ea communicant nec uni cedit. Ex eis namque pars in Dei sacrificium adolebatur ; pars in usum sacerdo- tum, id est pectusculum, et armus dexter cede- bat : reliquum erat offerentium. Nam quoddam sa- crificium erat in quo solus Deus participabat, ut

(49) Vide Ann. F. Sixti super hoc caput, in sua Bibl. lib. v. partis II.

holocaustum, et sacrificium pro peccato sacerdotis, et sacrificium pro peccato totius populi, quorum primum, totum in altari igne cremabatur: reliqua duo partim in altari, partim extra castra. Quoddam etiam sacrificium erat in quo pars Deo cedebat, pars sacerdotibus, ut in sacrificio pro peccato principis, et singulorum de plebe. Quoddam in quo pars coram Domino cremabatur, pars ad esum sacerdotum veniebat, pars reliqua offerentibus remanebat, ut in pacificis, in quibus adeps erat Dei cum quibusdam aliis partibus; pectusculum et armus dexter sacerdotis, reliquum offerentium sicut jam superius diximus. Aliarum vero oblationum de farina, præter pugillum, quod in memoriale coram domino cremabatur, cum toto thure de quo nihil reservabatur: quod reliquum erat totum cedebat Aaron et filiis ejus. Similiter de clibano, et sartagine, et craticula pars in memoriam coram Domino cremabatur: reliquum erat Aaron, et filiorum ejus. Sic, et de primitiis præter fermentum et mel, de quibus nihil cremabatur.

(LEVIT. IV.) *Anima si peccaverit per ignorantiam, et de universis mandatis Domini, quæ præcepit ut non fierent, quidpiam fecerit; hucusque pendet sententia: postea per subdivisionem distinguit. Si quidem ille, qui hoc fecit, est sacerdos, qui unctus est, offeret, etc. Si autem omnis turba Israel, etc. Si autem peccaverit princeps, etc.* Hæc omnia subjuncta respondent ad primam propositionem, qua dictum est: *Anima si peccaverit.* Quod autem ait: *Si fecerit quidpiam de universis mandatis Domini, quæ præcepit ut non fierent;* vel sic intelligendum est quod Deus, quædam propter solam figuram observare præcepit, quæ jam post agnitam veritatem tenere peccare est, vel sic: ut mandatum large pro præcepto et prohibitionem positum intelligamus; ac si diceret: Si fecerit quidpiam eorum, quæ in mandatis Domini continentur, ita quod de iis præceptum est, ut non fiant. *Si quidem ille, qui hoc fecit sacerdos est, qui unctus est: peccans in hoc, et delinquere faciens populum offeret, etc.* Quod autem dicit, *peccaverit delinquere faciens populum,* vel de omni peccato sacerdotis intelligendum est, quod semper gravius est, quia cæteris præbet, exemplum delinquendi; vel si hoc modo peccaverit, ut faciat populum delinquere, aliquid suggerens, vel suadens verbo sive exemplo, unde alli ad peccandum provocetur: quod gravius est quod quam si solus peccaverit, certe sicut in Hebræo expressius habetur, si sacerdos, qui unctus est, peccavit ad culpam populi, id est ad similitudinem alicujus de populo, qui valde nocens est, ut qui aliis exemplum debet esse in justitia: aliis simul fiat in culpa. Quod dicitur, toties coram Domino, coram tabernaculo, coram altari, intelligendum est ubi per sacra præsentia Dei erat. Quod etiam dicitur, toties: *Rogabit pro eo sacerdos;* alio sensu dici potest: scilicet condonabit vel remissionem faciet super eum, ut ostendatur quod per preces sacerdotis remissio fiat criminis.

A (LEVIT. V.) *Si peccaverit anima, et audierit vocem jurantis, testisque fuerit, quod aut ipse vidit aut conscius est, nisi indicaverit, portabit iniquitatem suam.* Quidam hoc capitulum ita intelligendum putant. Si peccaverit homo, in hoc scilicet, quod audierit vocem jurantis coram se, ut verum dicat; et fuerit testis, id est conscius, et veritatem sciat pro eo quod ipse illud de quo rogatur, testimonium ferre vidit, aut alio modo conscius est illius, nisi indicaverit sicut scit veritatem, portabit iniquitatem suam, id est, reus erit. Vel si peccaverit anima cum audit vocem jurantis falsum, et cum sit, id est, esse possit testis falsitatis illius, quia vidit aut conscius est, nisi indicaverit illum falsum jurare, peccat. In quo tamen hanc mensuram tenere oportet, ut ad correctionem non ad læsionem illius peccatum ipsius manifestet. Vel si peccaverit in hoc, scilicet si audierit vocem jurantis falsum, et contestetur illi dicens se quod iste falso jurat vidisse, aut alio modo conscius esse cum non sit, nisi postea indicaverit, vel veritatem ipsam sicut novit, vel saltem sacerdoti culpam suam de falso testimonio quod perhibuit, portabit iniquitatem suam. *Anima quæ tetigerit aliquid immundum, etc.* In hoc capitulo oblivionem reprehendit contactus immundi: consequenti vero, opus. Qui enim tetigerit immundum, immundus efficitur, et delinquit si per incuriam oblitus immunditiæ suæ mundationis ritum non observat. Rursum si post oblivionem reminiscitur immunditiæ suæ, subjacebit delicto pro eo, quod mundationem non servavit, et eget purgari sacrificio. *Anima quæ juraverit, et protulerit labiis suis, ut vel valde [male] quod faceret, vel bene: et idipsum juramento, et sermone firmaverit, oblitaque, scilicet juramenti sui, et negligens verbum suum, postea intellexerit delictum suum, quod scilicet non implevit, quod juravit, aut forte quod male juravit: agat penitentiam pro peccato.* Quidam hic volunt esse culpam, non propterea, quod juramentum factum est; sed quia falsum est juramentum, ignoranter tamen: quod postea cum intelligitur, emendari præcipitur, quamvis tamen non proprie dicatur oblita ejus, quod non novit. Quod autem sequitur: *Offerat de gregibus agnum, sive capram, non hujus solius delicti expiatio intelligenda est; sed et præcedentium trium. Qui primum offerens pro peccato.* Ubi nos habemus pro peccato. in Hebræo est pro expiatione. Verbum enim hatrat, פָּאָרַת pro expiatione sonat. *Anima si prævaricans cæremonias per errorem, in iis, quæ Domino sunt sanctificata, peccaverit; offeret pro delicto suo arietem.* Hic peccatum intelligi vult, cum quis ea, quæ sanctificata fuerant Domino, in usus proprios redigerit, seu de hostiis, de quibus solis sacerdotibus vesci licebat, manducaverit. Ubi et quod intulit damnum, restituere jubetur, et quintam partem superaddere: Pro delicto autem suo arietem immaculatum quinque siclis emptum offerre. *Anima quæ peccaverit per ignorantiam: feceritque unum ex iis quæ Domini lege prohibentur, et peccati rea intellexerit iniquitatem*

suam offeret arietem immaculatum de gregibus sacerdoti, juxta mensuram æstimationemque peccati. Hoc mandatum ab eo quod superius dixit. Animam de populo terræ per ignorantiam peccantem pro expiatione sua capram debere offerre : in eo distare videtur quod ibi prævaricans in mandatis Domini offendisse dicitur. Hic autem non solum in mandatis Domini, sed etiam in Domino deliquisse memoratur. Unde convenienter intelligitur in hoc loco delictum significari, quo in Domino, id est in iis, quæ sanctificata sunt Domino, peccatur, atque in eo solum a præcedente distare, quod illic damnum infertur, et peccatum committitur ; proptereaque damnum cum quinta parte addita restaurari, et peccatum per arietis immolationem expiari jubetur : hic autem, quia damnum illatum non est, solum peccatum arietis immolatione purgatur. Qui videlicet aries offerri jubetur secundum mensuram, et æstimationem peccati scilicet præcedentis ; quia idem hic est peccatum, quamvis non simile damnum. Utrobique enim in eodem genere peccatur, quamvis diversis modis. Ut verbi gratia ibi tollendo, et usurpando illicite sancta ; hic illicite contingendo, unde sequitur : *Qui, scilicet sacerdos, orabit pro eo, quia nesciens fecerit : et dimittetur ei, quia per errorem deliquit in Domino.* In Hebræo sic habetur : Remissionem faciet super eum sacerdos pro errore quo erravit, et nescivit : et dimittitur ei culpa illa qua peccans peccavit in Deum. Similiter in sequenti capitulo.

(LEVIT. VI.) *Anima, quæ peccaverit, et contempto Domino, negaverit proximo suo depositum, etc., id est, qui contempto Domino conscius est secreti, et depositum negat, et cætera quæ subsequuntur, arietis immolatione expiari jubetur ; quia in eadem æstimatione dictum est cum supradictis : Cremabitur in altari tota nocte usque mane.* De quotidiano intendit holocausto, nec est quærendum : quare hic prætermittat de vespertino, cum ante in Exodo præmiserit de matutino.

(LEVIT. VII.) *Quidquid in craticula, vel in sartagine præparatur, erit sacerdotis a quo offertur.* Hic distingue, ut subinferas ; alia oblatio, sive oleo conspersa, sive arida fuerit, cuncta filiis Aaron æqua mensura dividetur per singulos. Vel erit sacerdotis, quia ad usum laicorum non pervenit, sicut in pacificis ; sed filiis Aaron æqualiter dividitur. *Ex quibus unus pro primitiis offertur Domino.* In sacrificio pacificorum quatuor diversitatum panes offerebantur, et de unoquoque genere unus offerebatur sacerdoti ita proprius, sicut primitiæ. Reliquos autem habebat homo, qui offerebat de filiis Israel, et comedebat in atrio. *Caro quæ tetigerit aliquid immundum, non comedetur, sed comburetur igni. Qui fuerit immundus, vescetur ex ea.* In Hebræo sic habetur : Caro quæ tetigerit omne pollutum, non comedetur ; sed comburetur igni, et caro. Omnis immundus comedit carnem, quod sic intelligi potest ; qui pollutam non comedit iliam carnem, mundus est. *Anima*

A polluta, quæ ederit de carnibus hostiæ pacificorum, etc. Quod hic dicit animam pollutam, et postea subjunxit : *Anima quæ tetigerit immunditiam hominis : de propria immunditia intelligi vult, et aliena inquinatam. Hæc est unctio Aaron.* In Hebræo est. Augmentum, scilicet quod datum est ei a Domino lege perpetua de sacrificiis oblati a populo Israel, dicitur esse ejus unctio in hoc data.

(LEVIT. VIII.) *Adipem vero, et caudam septem diebus quibus sanctificatus est Aaron, et instructus in sacerdotium immolavit Moyses quasi summus sacerdos, et accepit ab Aaron, et filiis ejus ea quæ postea accepturus erat Aaron a cætero populo offerente, et sacrificavit super altare holocausti quotidie, quod unxit in primo illorum septem dierum, qui fuerunt in fine primi anni. Ita quod octavus quo Aaron cœpit sacrificare, fuit primus dies secundi anni ; et eo die egressus a Domino ignis combussit holocaustum Aaron. Nam Moyses septem præcedentibus diebus igne terreno sacrificaverat. Eodem octavo die Nadab, et Abiu sunt consumpti igne vindictæ, quia post cœlestem ignem missum a Domino alienum ignem intulerunt. Coquite carnes ante fores tabernaculi.* Sicut laici faciebant de carnibus pacificorum quæ offerebant, ita oportebat Aaron et filios ejus facere in hac eorum oblatione. Et Moyses tantum inde accipiebat, quantum Aaron postea a cæteris accepturus erat. *Sicut factum est in præsentiarum.* Quasi dicat : Sicut modo instituitur et sanctificatur Aaron, eodem modo sequaces ejus instituentur.

(LEVIT. IX.) *Dixitque ad Aaron, tolle de armento vitulum pro peccato.* Hujus carnes, quia pro peccato sacerdotis oblatus fuit, cum pelle extra castra comburebantur ; aries similiter in holocaustum oblatus totus cremabatur. Pro peccato autem populi mactavit hircum, vitulum et agnum ; in holocaustum bovem et arietem, hostias pacificas. Nec est contrarium quod supra præcepit : pro peccato totius multitudinis immolari vitulum, hic hircum quia ibi pro certo delicto commisso, hic pro universali, et ibi seorsum pro multitudine, et seorsum pro principibus ; hic simul pro principibus, et turba, et ideo recte hircus, et vitulus. Sed quod post hircum subjunxit vitulum, dubium est an pro peccato, an in holocaustum sit. *Absque cæromeniis holocausti matutini, id est agno, qui quotidie, et mane, et vespere offerebatur. Sicque completis hostiis pro peccato, et holocaustis pacificis descendit.* Non descendit de gradibus, quia prohibitum erat ne gradibus ad altare ascenderetur ; sed de aliquo forte eminentiori loco in quo ad oram stabat ut apte ministrare posset, ne altitudo altaris impedimento esset.

(LEVIT. XI.) *Quidquid ambulat quidem super quatuor pedes, sed habet longiora retro crura.* Propter illos quatuor pedes debetis, id est potestis comedere, et de volucribus hic agitur. Omnis aquarum congregatio munda erit ; quidquid in eam cadat, ipsa non potest immunda fieri, sicut nec fons.

(LEVIT. XIV.) *Duos passeret vivos pro se : quos vesci licitum est.* Non dicit ad differentiam aliorum passerum, sed aliarum, avium, quibus vesci licitum non est. *Purificatus ingredietur castra,* non tamen eodem die rasuræ, et purificationis suæ ; sed post illum diem expectabit adhuc septem dies extra castra sui tabernaculi, scilicet antequam liceat ei intrare in domum suam propriam ; vel si sint in expeditione (sicut modo in deserto) antequam intret in suum proprium tabernaculum : non tamen ita liceat ei interim intrare in tabernacula aliorum.

(LEVIT. XV.) *Omnis quem tetigerit, qui talis est,* id est, immundus factus ex contactu rei immundæ ; tetigerit dico, *non lotis ante manibus,* id est antequam laverit manus. Per contractum immunditiæ *si quidem vas illud fictile fuerit,* etc. Quod autem interponit : *Lavabit vestimenta sua ;* quomodo mundandus sit, ostendit : et deinde redit ad id quod proposuit : *vas fictile,* etc.

(LEVIT. XVI.) *Accingetur zona linea : cydarim lineam imponet capiti,* etc. Omni die quo sacrificabat summus sacerdos, utebatur aureis vestimentis ; sed quando intrabat sancta sanctorum retinebat tantum linea. *Juxta hunc ritum faciet tabernaculo ;* id est, idem faciet in tabernaculo testimonii : ipsum similiter expiando.

(LEVIT. XVII) *Homo quilibet de domo Israel, si occiderit bovem, aut ovem, aut capram, in castris vel extra castra ; et non obtulerit ad ostium tabernaculi oblationem Domino, sanguinis reus erit.* Hoc intelligendum est de illo tantum tempore, quo moralantur in deserto, et tabernaculum Domini juxta se habebant. Nam in terra promissionis iis, qui longe erant a loco sacrificandi, concedebatur ad esum pecora mactare vescique carnibus, etsi non immolarent.

(LEVIT. XVIII.) *Quæ domi, vel foris genita est,* id est ex legitima copulatione, vel est concubinato.

(LEVIT. XIX.) *Poma, quæ germinant, immunda erunt vobis : hoc non est in Hebræo. Quarto anno sanctificabitur,* id est, dabitur Domino, et tamen poterit redimi alio pretio.

(LEVIT. XX.) *De semine tuo,* id est de filiis tuis, *non dabis,* id est, non immolabis *idolo Moloch,* more gentium.

(LEVIT. XXII.) *Immundum super mortuo,* id est immunditiam morticinii.

(LEVIT. XXIII.) *Altero die Sabbati, et sanctificabit illum ;* id est decima sexta luna. In quo die consecrabatur, et prius elevabatur coram Domino, et postea torrebatur igni, et terebatur in farinam, et fiebat inde sacrificium. Et ab isto die computabantur septem septimanæ ; et dies primus post eas erat Pentecoste, qui dies semper est sextus tertii mensis, sicut et in donatione legis contigit. Sciendum autem quod et hic manipulus, et omnia sacrificia festorum, sicut et quotidianum holocaustum, communiter ab omni Israel accipiebantur ; et dives non plus quam pauper ponebat in collecta, quæ ad arbitrium summi

A sacerdotis servabatur. *Mense septimo, prima die mensis.* Hoc die descendit Moyses de monte transactis tribus quadragenis, quibus, et jejunavit. Finita enim prima descendit Moyses ; quia populus peccaverat in vitulo conflatili, et facta vindicta et fractis tabulis, altero die ascendit in montem, et jejunavit item alia quadragena, ut impetraret veniam. Qua finita, dixit ei Dominus, ut descenderet et excideret alias tabulas super quas, et ipse Dominus iterum se scripturum decem præcepta promittit in Deuteronomio. Quod cum fecisset Moyses, et item altero die post descensum ascenderet, jejunavit tertio ; et in ultimo die tertiæ quadragenæ cum deberet descendere Moyses, indixit ei Dominus festum expiationis in signum, et memoriam remissionis peccatorum quam Dominus fecit tunc populo precibus Moysi. A quinto decimo die post omnem collectionem fructuum oportebat fieri hoc festum, propterea quod de omnibus fructibus oportebat Domino offerri. Ideo autem quinto decimo die mensis fit ? quia quinto decimo die mensis, licet non hujus, sed primi : in tabernaculis nubium habitare cœperant filii Israel. Nubes septem circuibant ex omni parte tabernaculum, et etiam totum populum. *Baculum,* id est, Robur potius.

(LEVIT. XXVI. LEVIT. XXVII.) *Animal immundum, quod immolari Domino non potest,* etc. Hic de animali agit, quod immolari posset Domino si careret macula. *Quod si dare voluerit,* etc. *Omne quod Domino consecratur, sive homo, sive animal.* Ista consecratio in Hebræo dicitur anathematizatio ; quia ista a communi hominum usu removebantur. Quidquid hoc modo sacrabatur Domino, nulla redemptione poterat reverti ad hominem, etiam si pater consecrasset filiam, prius moreretur quam redimeretur ; et hoc est morte morietur. Solummodo masculos in primogenitis Ægypti interfecit Dominus, et ideo solos masculos, tam in hominibus quam aliis in animalibus præcepit redimi, etsi prius nasceretur femina, quandoque filii post eam nascerentur, non oportebat redimi.

CAP. XIV. — Adnotatiunculæ elucidatoriæ in Numeros.

(NUM. XIV.) *Quoniam Amalecites et Chananæus habitant in vallibus,* per quos tutus transitus non est, ideo *cras movete castra, et revertimini.*

(NUM. XVIII.) *De scepro,* id est familia, *fratris [patris] tui,* id est Moysi : hoc est levitas sume tecum. Sceptrum pro cognatione ponitur ; quoniam honor et exaltatio hominis est. Vel sceptrum pro officio et ministerio divino, cui servire regnare est. *Sume sceptrum fratris tui, qui levita est,* id est, eos qui funguntur officio illius ut ministrent tibi.

(NUM. XXI.) *Unde dicitur in libro bellorum Domini : hæc eadem scriptura intelligenda est.* In qua bella Domini commemorantur, quæ fecit pro populo suo. In qua etiam dicitur hoc quod Israel pugnaturus contra regem Seon in torrentibus Ar-

non dixit. *Sicut fecit nobis, Dominus in mari Rubro, submergens Egyptios: sic faciet in torrentibus Arnon prosternens Amorrhæos* Dicitur etiam in hoc libro, quod scopuli torrentium inclinati sunt; umbraculam præbituri, ut requiescerent, filiis Israel in Arnon, Scopuli torrentium inclinati sunt, muta elementa obsequio accurrunt, et homo mortalis quid poterit? Figura est loquendi cum hyperbole. Vel scopuli torrentium inclinati sunt, id est superbi et impetiosi humiliati sunt, resistere non valentes. Ex eo loco ubi, scilicet castra metati sunt in deserto, apparuit puteus virtute divina factus, super quo priusquam appareret, locutus est Dominus ad Moysen: *Congrega populum et dabo ei aquam. Tunc*, id est facta promissione, exultans in spe cecinit Israel carmen istud. Ascendat puteus inundans largiter usque ad summum, hoc concinebant, filii Israel iterantes. Puteus quem foderunt principes, et paraverunt duces multitudinis. Quomodo paraverunt? In datore legis, et in baculis suis. Homines enim terram fodere poterunt, sed aquam, nisi dante Deo habere non poterunt. Tali fossore et tali datore aqua data est populo in solitudine. De qua solitudine exeuntes venerunt Matthana: *De Matthana in Nahaliel; de Nahaliel in Bamoth; de Bamoth, in vallem, quæ vallis est in regione Moab in vertice Phasga*: id est in illa regione, ubi est vertex Phasga, et respicii contra desertum. Tunc misit Israel nuntios ad Seon usque Jesboth [Jeboc], et filios Amon; non ultra, quia forti præsidio tenebantur termini Amnitarum. *Urbs Hesebon fuit regis Seon Amorrhæi, qui pugnavit, etc.* Idcirco, qui Seon vastavit Moabitas, dicitur in proverbio de hac re facto: *Venite in Hesebon, et ædificetur et construatur, ipsa Esebon, quæ est civitas regis Seon.* Civitas enim regis victoriosi ædificanda est et sublimanda; quia de ipsa Hesebon, *Ignis egressus est, et flamma similiter egressa est de ipsa*, quæ est oppidum regis Seon; *et devoravit ipsa flamma, Arnon*; scilicet civitatem Moabitorum, et habitatores excelso-
rum Arnon; quia in excelsis locis et turribus illius, vel in locis ubi idola colebantur, habitabant, unde merito dicitur: *Væ tibi, Moab! Quare? Quia peristi, o popule Chamos, id est colens idolum Chamos [Cathmos]. Dedit juste deserens, vel Chamos defendere non valens filios ejus populi in fugam, et filias in captivitatem regi Amorrhæorum Seon. Jugum, id est potestas ipsorum. Moabitarum deperit ad Hesebon usque Dibon; et ipsi Moabite fugientes, lassi [lapsi] pervenerunt in Jophe [Nophe] et usque Madaba [Medaba].*

(NUM. XXIV.) *Perdat reliquias civitatis, scilicet Seir. Vidit quoque Cineum, et assumpta parabola ait: Robustum quidem est habitaculum tuum, sed si in petra posueris nidum tuum, et fueris electus de stirpe Cæni [Cin], quandiu poteris permanere?* Cæni in hoc loco non filius Adam, qui fratrem suum Abel interfecit, significatur; sed Cæni, unde Cæneus dicitur populus: in prima syllaba post c, æ, sequente; in ultima syllaba enim præcedente,

A et sequente i. Vel, ut alii, Cham, filius Noë. In Hebræo autem pro toto, quod dictum es si fueris electus de stirpe Cæni, quandiu poteris permanere? hoc solum sonare videtur, ac si diceret: Cineus destruetur, ut sic dicatur: *Sed si in petra posueris nidum tuum, Cineus destruetur*, id est tu, quamvis ita securus et munitus esse videaris, destrueris tamen. *Assur enim capiet te.*

Et hæc in numeros. Reliqua enim desideramus.

CAP. XV. *Adnotatiunculæ in Deuteronomion itidem mancæ, et nescio quo pacto, interceptæ.*

(DEUT. III.) *Machir quoque dedi Galaad.* Per anticipationem terram vocat Galaad, quod nomen postea impositum est a Galaad, qui descendit de Machir. *Et tribubus Ruben, et Gad dedi de terra Galaad usque ad torrentem Arnon.*

DEUT. XXII.) *Non seres vineam tuam altero semine.* Præter bitem, quia si hoc feceris, illicitum est; et sanctificabuntur: non cedent usui tuo quod tamen ex sola prohibitione fit, non natura. *Funiculos in fimbriis facies par quatuor angulos pallii tui.* Quadranguliis pallis utebantur, in quibus phylacteria facere jubentur.

(DEUT. XXVII.) *Eriges ingentes lapides: et calce lævigabis eos, ut possis in eis scribere omnia verba legis hujus.* In eo igitur, quod ingentes lapides erigi jubet, structura ingens ostenditur in quo quæstio solvitur. Quomodo videlicet potuit Josue in altari, quod erexit, Deuteronomium legis describere; præsertim cum structura magna fuerit, et non omnia, quæ in hoc libro continentur, sed præcepta tantum oportuerit describi.

(DEUT. XXIX.) *Benedicat sibi in corde suo, dicens: Pax erit mihi, et ambulatio in gravitate cordis mei; et assumat ebria sitientem, id est anima, quæ jam usu peccandi inebriata est, nec sentit, neque veretur male agere, assumat, vel trahat ad consortium peccandi sitientem, id est aliam animam in fervore tentationis positam per concupiscentiam sitientem, sed potum pravi operis nequaquam adhuc sumere præsumentem.* Ne igitur hoc contingat, addit: *Et Dominus non ignoscat ei, id est peccanti, et alium peccare facienti. Cavendum ne sit inter vos radix germinans fel; id est talis homo a quo malitia procedit ad alios, et plures corrumpat. Abscondita a Domino Deo nostro: quæ manifesta sunt nobis, et filiis nostris usque in sempiternum, ut faciamus universa legis hujus.* Ad superiora referendum; quoniam dixerat: *Quia dereliquerunt pactum Domini, quod pepigerat cum patribus eorum, ut servarent præcepta ejus, et secreta, quæ revelaverat eis, quæ abscondita erant a Domino Deo nostro. Quia non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis (Psalm. CXLVII).* Et idcirco, quia manifestata sunt nobis et filiis nostris post nos nascituris usque in æternum; vel ut faciamus ea, usque in æternum, ideo si non servaverimus venient super nos universa mala hæc.